

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 26.02.2015
Yayın Kabul Tarihi: 05.08.2015

Er Töştük Anlatısının Kırgız Sahasına Ait Nesir Varyantları *

Variants Field Of Kyrgyzstan Of The Prose Er Töştük

Yrd. Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL **

Öz

Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Türk boylarının kendilerine özgü halk anlatıları mevcuttur. Bu halk anlatılarının bazıları, Köroğlu ve Alpamış gibi, coğrafya ve tarihin imkânsızlıklarını aşarak boya özgü olmaktan çıkıp milletin tümüne ait olmuştur. Er Töştük anlatısı da bunlardan biridir. Bu makalede, çok geniş bir coğrafyada yaşayan farklı Türk boyları arasında bilinen Er Töştük anlatısının genel özellikleri ve Kırgız sahasına ait nesir varyantları hakkında bilgi verilmiş, bu varyantlardan sırasıyla İymanbek Şamen Oğlu, Cancigit Kazakbay Oğlu ve Cuma Camgırçı Oğlu'nun derlediği varyantlar tarafımızca Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktararak yayımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Er Töştük, Kırgız, İymanbek Şamen Oğlu, Cancigit Kazakbay Oğlu, Cuma Camgırçı Oğlu, Düşşambiev Mırzalı, comok, epos, dastan, kahramanlık masalı.

Abstract

Their unique folk narratives of Turkish tribes living in the world's different regions. Some of these folk narratives, such as Koroglu and Alpamish has become of all the geography and history of the nation impossibility ceases to be beyond the specific dye. We TOS narrative is also one of them. This article describes the general characteristics of a vast geography we Tosun who is known among various

* Bu makalenin metin aktarımı haricinde kalan bölümleri yazarının 2015 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalında Prof. Dr. Pakize Aytaç ve Prof. Dr. Zekeriya Karadavut danışmanlığında tamamlamış olduğu ve Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (52/2012-31) tarafından desteklenen "Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uyesildal@gmail.com

Turkish tribes narratives and given information about prose variants of the Kyrgyz field, Iymanbek semen son respectively of these variants, Cancigit Kazakbay son and Friday Camgirç Son compiled by variants by us Kyrgyz Turkish in Turkey It was released transferred to Turkish.

Key Words: Töştük, Kyrgyz, epepe, epos, the heroic tale.

Giriş

Er Töştük; Kırgızlar, Kazaklar, Tümen Tatarları, Altay Tuvaları ve Uygur sahasında yaşayan Türk boyları arasında destan ve masal (kahramanlık masalı) türleriyle bilinen önemli bir Türk halk anlatısıdır. *Comok*, *dastan* ve *epos* terimleri Kırgızlar tarafından destan kavramını karşılamak için kullanılan terimlerdir (KAT-I, 2004: 465; Karadavut, 2006: 3-5). Şüphesiz ki Manas destanı, Kırgızların en hacimli destanıdır. Manas altılısını (Manas, Semetey, Seytek, Kenen, Alımsarık ve Kulansarık) çoñ epos yani büyük/ulu destan olarak kabul eden Kırgızlar, Er Töştük'ün de içinde olduğu Er Tabıldı, Kurmanbek, Canıl-Mırza, Şırdakbek gibi kahramanlık temalı anlatmalarla Kococaş, Mendirman, Olcobay Menen Kişimhan, Kedeşkan, Sarinci-Bököy gibi sosyal hayatla ilgili anlatmaları *kence epos* yani küçük destan olarak kabul ederler (ET, 1956: 3; ET, 1969: 5). Kırgızların destanları hacimlerine göre çoñ (büyük) ve *kence* (küçük) destanlar olarak adlandırıp tasnif etmelerinin sebebi çoñ epos yani Manas ile *kence eposları* birbirinden ayırmaktır (Musaev, vd., 1959: 59'dan Murataliev, 1976: 12; KAT-I, 2004: 471, KEO, 1973: 285). Aslında Kırgızların *kence eposları* dahi diğer pek çok Türk boyu ve milletin bilinen en büyük destanlarından hacimlidir. Yani, buradaki *kence* sözcüğü bu anlatmaların muhteva ve sanatsal yönündeki eksikliği anlatmak için değil hacimsel boyutlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu anlatmalar da Kırgız epik geleneğine dair pek çok unsuru muhtevalarında barındıran, Kırgızların dünyayı algılayışını, yaşam tarzlarını ve mücadelelerini anlatan; kendilerine özgü düşünsel ve sanatsal özelliklere sahip olan epik halk anlatmalarıdır (ET, 1969: 5). Çon epos terimi yerine *epos* terimini kullanan Suvanbekov'a göre, *epos* ve *kence epos* kavramlarının adlandırılmasında dile getirilen hacimsel büyüklük anlatmanın dışsal unsurudur. Ona göre önemli olan bu iki türün içsel farklılıklarıdır. Manas Destanı'ndaki epizot, motif ve kahramanların sayıları ile tasvirlerinin *kence eposlardaki* göre daha ayrıntılı olduğuna değinen Suvanbekov, bir bakıma çoñ ve *kence eposlar* arasındaki ayrımın kriterlerini ortaya koymaktadır (Suvanbekov, 1963: 4-6). Kırgız destanlarının hacimsel olarak gerçekleştirilen bu tasnifinin haricinde konularına göre de tasnifleri gerçekleştirilmiştir. Kırgız destanları konuları bakımından esas olarak *baatırdık* (kahramanlık) ve *sotsialdik turmuştuk* (sosyal hayatla ilgili) olanlar olmak üzere ikiye ayrılırken (KEO, 1973: 286) farklı bilim insanları tarafından bu iki temel başlığı muhtevaları bakımından mitik, tarihî ve aşk konularıyla olan münasebetleri bağlamında daha da özele indirgeyen tasnifler de

gerçekleştirilmiştir (Yeşildal, 2015: 5-8)¹. Er Töştük Destanı, bu tasniflerin tamamında eski yani arkaik, mitik ve kahramanlık destanı olarak kabul edilmektedir. Bu ortaklıktan ötürü, *miiftik köönö baatırdık epos* yani *mitik eski kahramanlık destanı* kavramının (ME-II, 1995: 370), Er Töştük Destanı'nın muhtevası bakımından karşılığı olduğunu düşünmekteyiz. Er Töştük Destanı, daire oluşturması yani kendisinden yeni anlatımlar türemesi bağlamından da Kırgız destanları arasında öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Manas Destanı'ndan doğan Semetey, Seytek, Toltoy, Coloy Han, Kökötöy Han, Kenen Sarık, Kulan Sarık, Kız Saykal; Kurmanbek'ten doğan Seyitbek (Çeribaş, 2011: 8) anlatımları gibi Er Töştük Destanı'nın devamı olan ve Er Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in maceraları etrafında teşekkül eden Coodarbeşim Destanı da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Er Töştük Anlatılarının Kırgız Sahasına Ait Varyantları

Buraya kadar anlattıklarımız daha çok Kırgız sahasına ait Er Töştük anlatılarının Sayakbay Karalayev ve Coloy'dan derlenen nazım şeklindeki epik varyantlarıyla yani kahramanlık destanlarıyla ilgilidir. Bu makalenin asıl konusu ise Er Töştük anlatısının Kırgız sahasına ait nesir varyantlarıdır. Konuyla ilgili bilim insanları halk anlatılarının ortaya çıkışı hususunda farklı görüşler ortaya atmış; bazıları mitleri, bazıları masalları, bazıları destanları, bazıları ise kahramanlık masalı adı verilen ve masal ile destan türlerinin ortak özelliklerini taşıyan ayrı bir türü halk anlatılarına kaynak olarak göstermişlerdir.² Jirmunskiy tarafından ortaya atılan ve Er Töştük anlatılarının nesir varyantlarını adlandırmaya daha yakın gördüğümüz kahramanlık masalı kavramı³; eski / arkaik / masalsı destan şeklinde de isimlendirilen, anlattıkları arasında masalsı epizot, motif ve kahramanın çokça yer almakla birlikte şekil ve icra gibi özellikleriyle destana yakın olan halk anlatması türüdür (Yıldırım, 2012: 31). Kahramanlık masalı terimi ile ilgili olarak “Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)” adlı doktora tezimizde ayrıntılı bilgi verildiğinden bu makalede daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Ancak, Er Töştük'ün Karalayev varyantıyla ilgili olarak anılan çalışmada yapmış olduğumuz şu tespitleri yeniden ilgililerin dikkatine sunmak istiyoruz:

“Kahramanlık masalı kavramı üzerinde tespitlerde bulunan araştırmacılar, destan ve kahramanlık masalı türlerinin en temel farkı olarak kahramanlık masallarında, destanlardakinin aksine asıl kahramanlarının millî değil bireysel mücadelelerine ve mitik kahramanların çokluğuna dikkatleri çekmektedirler. Karalayev'den derlenen Er Töştük Destanı'nda halkın Töştük'e biçmiş olduğu “halkı için doğmuş Töştük” fonksiyonu bu bağlamda ve anlatıcı tesiri göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Töştük'ün mücadelelerinin büyük bir kısmını gerçekleştirdiği yer altı, mito-

¹ Bu konu ile ilgili olarak bkz. Kudaybergenov, 1966: 153-158'ten Murataliev, 1976: 12; KAT-I, 2004: 471-474; TDTEA-31 e-kitap; Aça, 1998: 22-25; Çeribaş, 2011: 7-8.

² Bkz. TDEKTAS, 2003: 137; Marks i Engelso Literature, 1958: 113'ten KEO, 1973: 393; Özkan, 1989: 42; Karadavut, 2010: 80; Raglan, 1998: 137; Oğuz, 1999: 4; Jirmunskiy, 2011: 345; Kaskabasov, ? : 208'den İbrayev, 1998: 67; İbrayev, 1998: 66, 79; Berdibay, 2002: 15.

³ Bkz. Jirmunskiy, 1960

lojik tasavvurda insanların düşmanı olarak kabul edilen Erlik'in mekânıdır. Yani, Töştük'ün şuuraltındaki amacı milletin başına bela olan Erlik'i yenmek olabilir. Celmoguzun, Maaday Kara Destanı'ndaki Erlik'in kızı Abram-Moos Kara-Taacı'yla olan benzerliği (Bekki, 2007: 522) dikkate alındığında bu tespit daha da dikkat çekici olmaktadır. Yine, celmoguz ve dev cinsinden varlıklarla olan mücadelelerin de mitik dönemde karşılaşılan güçlü millet ya da boy gibi düşmanlarla olan mücadelelerin mitik dönemden modern döneme geçişteki değişimi olduğuna dair görüşler (Abdullah, 1997: 116) de bu bağlamda ele alınmalıdır. Töştük'ün Alpkarakuş'un sırtına binip yeryüzüne çıkmasının İslami dönemde ortaya çıkan güvercin / turna donuna girme hadiseleriyle olan münasebetine değinen fikirler de gözden uzak tutulmamalıdır. Yani kahramanlık masalı ile ilgili olarak, kahramanlık masallarının kahramanlık destanlarının konularından doğduğu ya da tam aksine kahramanlık destanlarının kahramanlık masallarının modern dönemdeki karşılığı olarak kahramanlık masallarından doğduğu şeklindeki tespitler anlatıcı ve dinleyici faktörlerinden uzak yapılmış olduklarından kesin sonuçlara ulaşma noktasında belirleyici olmaktan uzak tespitlerdir. Bu sebeplerden ötürü kahramanlık masalı teriminin, halk anlatmalarının ilkselliği tartışmalarında kullanılacak bir çıkış noktası ya da tasnif ögesi olarak kullanılması araştırmacıları yanlış sonuçlara götürebilme riski taşımaktadır. Bu yüzden, kahramanlık masalı terimi üzerinde yapılan tespitlere, anlatmaların muhteva özelliklerinin yanı sıra; icra ortamları, anlatıcı ve dinleyici faktörlerinin de eklenmesi daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır." (Yeşildal, 2015: 10-11)

Kırgız sahasında, C. Taştemirov, S. Musayev, B. Kebekova, C. Suvanbekov, S. Baykocoev, K. Kudaybergenov, E. Abdıladaev, S. Zakirov, S. Kayıpov⁴ ve K. C. Sadıkov⁵ gibi bilim insanları Er Töştük'le ilgili önemli çalışmalara imza atmışlardır (KAT-III, 2004: 19-21).

Kırgız sahasında bilinen Er Töştük anlatmaları şunlardır:

- 1- Radloff'un derlediği (Coloy'un anlattığı) varyant: Er Töştük
- 2- İbray Abdırâhman Oğlu'nun derlediği (Sayakbay Karalayev'in anlattığı) varyant: Er (Sırttan) Töştük⁶
- 3- İbray Abdırâhman Oğlu'nun derlediği (Surançiev Kalça'nın anlattığı) varyant: Töştük⁷
- 4- İymanbek Şaman Oğlu'nun derlediği varyant: Köçpösbay⁸

⁴ Problemi Poetiki Eposa "Er Teştyuk", Çast I, Giberbola, Sraevenie, F., 1990 (Kayıpov'un tezinin kitaplaşmış şeklidir ve Er Töştük Destanı'nın edebi özellikleri ile birlikte Batı Sibirya Tatarlarının İyir Töşlik anlatmasıyla mukayeselere yer verilmiştir.)

⁵ Kırgızskiy Geroičeskiy i Russkiy Bilinnyy Epos v Svete Tipologičeskoj Obşçnosti (Na Primere Kırgızskogo Eposa "Er Töştük"), (Bu çalışmada Er Töştük Destanı epik ve tipolojik özellikleriyle değerlendirilip ve Rus destanlarıyla mukayese edilmiştir.)

⁶ KRUİA, KCF., İnv., No: 18, 48, 54

⁷ KRUİA KF., İnv., No: 101 (304)

⁸ KRUİA KF., İnv., No: 8 (201), (87-108)

5- Cancigit Kazakbay Oğlu'nun derlediği (Düyşembiev Mırzalı'nın anlattığı) varyant: Eleman Bay'ın Töştük'ü⁹

6- Cuma Camgırıcı Oğlu'nun derlediği varyant: Er Töştük¹⁰ (ET, 1996: 7-8; KAT-III, 2004: 18; Mambetakun, 2009: 175-176).

Kırgız sahasında Radloff'un Coloy'dan derlediği varyant ile İbray Abdırâhman Oğlu'nun Karalayev'den derlediği varyantlar nazım şeklinde anlatılırken İbray Abdırâhman Oğlu (Surançiev Kalça'nın anlattığı), Cancigit Kazakbay Oğlu (Düyşembiev Mırzalı'nın anlattığı), İymanbek Şaman Oğlu ve Cuma Camgırıcı Oğlu tarafından derlenen varyantlar ise nesir şeklinde anlatılmıştır. Nesir şeklinde anlatılan varyantlar masal (kahramanlık masalı) türüne daha yakın görünmekte ve günümüzde nazım varyantlara göre halk arasında daha çok bilinmektedir. Nazım şeklindeki varyantların hacmen çok büyük oluşlarından kaynaklanan hatırdakalma zorluğu bu durumun en basit nedenlerindedir. Radloff'a göre ise; günümüzde Kırgızların kendilerine özgü hayat tarzlarını, düşünce, arzu ve ideallerini anlatmayı fantastik ve korkunç bir dünyayı ve bu dünyaya ait öğeleri anlatmaya tercih etmeleri de (KAT-III, 2004: 19) bu durumun nedenleri arasında düşünülmelidir.

S. Baykocoev'e göre; "*Er Töştük Destanı, Kırgızlar arasında çok eskiden beri anlatılan gelen ve yüzyılları aşmış gelen bir destandır. Destan, halk arasında kara söz yani nesir şeklinde masal; şiir şeklinde manzume olarak anlatılmaktadır. İlk önceleri Elemanbay, Köçpösbay ve Eleman'ın Töştük'ü adlarıyla masal şeklinde anlatılan Töştük, zaman içerisinde yetenekli Kırgız ırçı ve akınları tarafından manzumeye dönüştürülerek şiir formatında söylenmeye başlamıştır.*" (ET, 1969: 5). Ancak daha önce de belirttiğimiz nedenlerden ötürü Baykocoev'in bu düşüncesi Er Töştük anlatılarının masal (kahramanlık masalı) ya da destan orijinli olduğunu ispatlamaya kâfi gelmemektedir. Kanaatimizce Er Töştük anlatılarına bir çıkış noktası aranacaksa bu daha arkaik türlerde yani mitik metinlerde aranmalıdır. Halk anlatılarının gelişim safhaları ile ilgili olarak bilim insanlarıncaya ortaya atılıp tartışılmakta olan "*masaldan destana*" ya da "*destandan masala*" şeklindeki görüşler Er Töştük anlatıları için tam karşılık bulmamaktadır. Konuyla ilgili hazırlamış olduğumuz doktora tezinde de belirttiğimiz üzere bu tartışmalara "*mitten masala*" ve/veya "*mitten destana*" şeklinde (Yeşildal, 2015: 990) yeni bakış açıları kazandırmanın ortaya çıkacak sonuçlar bağlamında sahayla ilgili pek çok belirsizliğin çözümünü kolaylaştıracağı kanaatindeyiz.

Er Töştük anlatısının Kırgız sahasına ait varyantlarının en hacimlisi 1937 yılında İbray Abdırâhman Oğlu tarafından Sayakbay Karalayev'den¹¹ tarafından derlenmiş olanıdır. Bu derleme Kırgız Türkçesiyle 1938, 1956, 1969, 1981 ve 1996 yıllarında olmak üzere 5 defa yayımlanmış olup bunlardan 1938 yılındaki baskı La-

⁹ KRUİA KF, İnv., No: 629 (52-67)

¹⁰ KRUİA, KF, İnv., No: 14 (207) (1-2)

¹¹ Sırttan Töştük, Anlatan: S. Karalayev, Yazan: I. Abdırâhmanov, KRUİA, KCF, İnv., No: 18, 48, 54

tin harfleriyle Kazan'da yayımlanırken, diğerleri Kiril harfleriyle Bişkek'te (Frunze¹²) yayımlanmıştır. Bu anlatma ayrıca *Kırgızskiy Narodny Epos* adıyla Rusçaya (KAT-III, 2004: 16), *Aventures Merveilleuses Sous Terre Et Ailleurs De Er-Töshtük Le Geant Des Steppes*¹³ adıyla da Fransızcaya çevrilip yayımlanmıştır. Anlatmanın 1996 yılında gerçekleştirilen son baskısı 16445 mısra ve nesir şeklindeki 7 satırdan oluşmaktadır. Bu anlatının Türkiye Türkçesine aktarımı, tarafımızca yapılmıştır (Yeşildal, 2015: 445-987)

Radloff'un Coloy'dan derlemiş olduğu varyant, 1885 yılında "*Proben der Volksliteratur der Nördlichen Türkischen Stämme-V*" adlı eserin 526 ila 589. sayfaları arasında 2146 mısra olarak yayımlanmıştır. Radloff bu derlemeyi, 1869 yılında, Tokmok şehrinin güney tarafındaki Şamşı ırmağı boyunca yaşamış olan Kırgızların Kıtay boyundan ünlü Manasçı Coloy'dan gerçekleştirmiştir (ET, 1956: 4; İliç, 2002: v; Boratav-Bazın, 1995: 230).¹⁴

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyant, İbray Abdırâhman Oğlu tarafından 1940 yılında, Ak-Talaa ilçesinde derlenmiştir (ET, 1969: 7; KAT-III, 2004: 18). Varyant, 1996 yılında Kırgız Cumhuriyeti Millî İlimler Akademisi tarafından hazırlanan El Adabiyatı Seriyası'nın (Halk Edebiyatı Serisi) 2. cildini oluşturan Er Töştük adlı eserin 395 ila 408. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Bu varyant, Er Töştük anlatısının Kırgız sahasına ait bilinen dört nesir varyantından biridir. Ancak, varyantın Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımına daha önce Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi'nin 31. cildinde yer verildiğinden¹⁵ bu makalede yeniden bu varyantın aktarımı yapılmamıştır.

Iymanbek Şaman Oğlu'nun derlediği varyantın ise kimden, nerede ve ne zaman derlendiği bilinmemektedir. Varyant, daha önce anılan Er Töştük (1996) adlı eserin 409 ila 422. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Cancigit Kazakbay Oğlu'nun Düyşembiev Mırzalı'dan derlediği (KAT-III, 2004: 18) varyantın da ne zaman ve nerede derlendiği bilinmemektedir Varyant, daha önce anılan Er Töştük (1996) adlı eserin 423 ila 432. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Cuma Camgırçı Oğlu tarafından derlenen varyant ise 1926 yılında Karakol ilinin Toñ ilçesinin Kün Çığış köyünde (ET, 1969: 7) derlenmiş olmakla birlikte bu varyantın da anlatıcısı bilinmemektedir. Varyant, daha önce anılan Er Töştük (1996) adlı eserin 433 ila 445. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

¹² Frunze, Bişkek'in eski adı olup 1956, 1969 ve 1981 yılındaki baskılarda Bişkek yerine Frunze ismi geçmektedir.

¹³ Eser, 1965 yılında Pertev Naili Boratav ve Louis Bazın tarafından hazırlanmış olup Gallimard/Unesco tarafından 1989 yılında yeniden yayımlanmıştır. Eserle ilgili Seyfettin Gürsel tarafından, Yeni Dergi'nin 1966 yılında yayımlanan 23. sayısının (Masal ve Edebiyat Özel Sayısı) 135 ile 139 sayfaları arasında, eserden çevirilerin de yer aldığı bir tanıtma yazısı kaleme alınmıştır.

¹⁴ Bu varyantın Türkiye Türkçesine aktarımı için bkz. İliç, 2002: 29-96

¹⁵ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13578,masalarpdf.pdf?0>, 08.05.2014, 15.35, Bu cilt Süleyman Kayırov tarafından hazırlanmış, metinlerin aktarımı ise İsmail Turan Kallımcı, Abdülmukaddes Kutlu ve Kalmamat Kulamşayev tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kırgız sahasına ait bu varyantların tamamı Kazak, Tümen Tatar, Altay Tuva ve Uygur sahası versiyonlarıyla epizot, motif ve kahramanlar bağlamında konuyla ilgili olarak hazırladığımız doktora tezimizde mukayese edilmiştir (Yeşildal, 2015: 151-444). Bu sebepten ötürü aynı çalışmayı yeniden gerçekleştirmek tekrara düşmek olacaktır. Ancak yine de Er Töştük anlatılarında en çok öne çıkan epizot, motif ve kahramanların Kırgız sahasına ait nesir şeklindeki dört varyanttaki karşılıklarını bilinen en hacimli varyant olan Sayakbay Karalayev varyantıyla mukayese ederek aşağıdaki tabloda vermenin araştırmacılarının işini kolaylaştıracağını düşünmekteyiz:

Varyant	Sayakbay Karalayev	Surançiev Kalça	Iymanbek Şamen Oğlu	Cancigit Kazakbay Oğlu	Cuma Camgırçı Oğlu
Kahramanın Babasının Adı	Eleman	Eleman	Köçpösbay	Eleman	Eleman
Kahramanın Annesinin Adı	Külayım	-	-	-	-
Kahramanın Ağabeyleri	Kayıp dokuz ağabey	Mevcut Sekiz ağabey	-	Kayıp dokuz ağabey	Kayıp sekiz ağabey
Çocuksuzluk ve Çocuksuzluğa Çare Arama	Baabedin Mezarı adlı yerden kurban ve dualar eşliğinde çocuk dlenir.	-	-	-	Kutsal mekânda kurban kesilir.
Kahramanın Adı ve Ad Alması	Baabedin Türbesinde Hızır tarafından çocuğun adı çocuk daha dünyaya gelmeden Töştük olarak verilir.	Töştük	Töştük	Çocuğun doğumu şerefine verilen toya katılan derviş tarafından çocuğun adı Töştük olarak verilir.	Çocuğun adı, çocuk dilemek için gidilen kutsal mekânda duyulan olağanüstü bir ses tarafından Töştük olarak verilir.
Peri Kızı	Aysalkın	Bektoru	Kuğu donundaki bir kız. Adı anılmaz.	Töştük'e keçi tırnağına koyduğu tükenmeyen ayrıntı sunan kız. Adı anılmaz.	-
Kahramanın Hanımı	Sarıbay'ın en küçük kızı Kenceke	Oruskan'ın en küçük kızı Kenceke	-	Kara Han'ın kızı Kenceke	Kenceke

Kahramanın Atı	Çalkuyruk	Çalkuyruk	Kızıl Buudan	Kerkulun	Çalkuyruk
Celmoguz	Celmoguz	Celmoguz	Yedi başlı cez kempir	Yedi başlı kempir	Celmoguz kempir
Yer Altına İniş	Kahraman yer altına iner.	Kahraman yer altına iner.	-	Kahraman yer altına iner.	Kahraman yer altına iner.
Dört Maamıt ya da Dört Maamıtın Yansımaları	Ceylan Sektirmez Maamıt, Yer Dinler Maamıt, Görür Göz Maamıt	Ceylan Sektirmez Maamıt, Göl Yutar Maamıt, Kaz Vuran Maamıt	Adlarını Töştük'ün verdiği Görür Göz, Duyar Kulak, Yer Dinler adlı üç köpek.	Yeri dinleyen yiğit, Irmağın suyunu yutabilen yiğit, gökyüzündeki her şeyi vurabilen yiğit	-
Ejderhayla Mücadele	Var	Var	Var	-	Var
Olağanüstü Kuş	Alp Kara Kuş	Alpkarakuş	Alpkarakuş	-	Alpkarakuş
Dış Canı Olan Düşmanın Adı ve Canlarının Saklı Olduğu Yer/Şey	Çoyun Kulak, yedi kara sığırcık kuşu	Çoyunkulak adlı bir düşman var ancak dış cana sahip değil.	-	-	Çoyunkulak, yedi kara sığırcı kuşu

Sonuç

Görüldüğü üzere Kırgız sahasına ait nesir Er Töştük anlatıları, Er Töştük'ün bilinen en hacimli nazım şeklindeki varyantı olan Sayakbay Karalayev varyantıyla epizot, motif ve kahramanlar bakımından oldukça benzerlik göstermektedir. Karalayev varyantında görülen mitik epizot, motif ve kahramanların bir kısmının nesir varyantlarda görülmemesinin ya da az görülmesinin nedeni ise Radloff'un, daha önce de değindiğimiz, günümüzde Kırgızların kendilerine özgü hayat tarzlarını, düşünce, arzu ve ideallerini anlatmayı fantastik ve korkunç bir dünyayı ve bu dünyaya ait öğeleri anlatmaya tercih etmeleri (KAT-III, 2004: 19) görüşüyle ilgili görünmektedir. Yine daha önce belirttiğimiz üzere anlatıcı tesirli unutmalar da bu durumun nedeni olarak düşünülmelidir. Sonuç olarak, Er Töştük anlatılarının gerek nazım gerekse de nesir varyantlarının epizot, motif ve kahramanlar bağlamında pek çok ortaklığı ve mitikliği üzerinde barındırdığını söylemek elbette ki yanlış olmayacaktır. Er Töştük anlatılarının çok geniş bir coğrafya ve çok sayıda farklı Türk boyunda bilinmesinin sebebi bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Makalemizin bundan sonraki kısmında Er Töştük anlatısının Kırgız sahasına ait nesir varyantlarından İymanbek Şaman Oğlu, Cancigit Kazakbay Oğlu (Düy-

şembiev Mırzalı'nın anlattığı) ve Cuma Camgırçı Oğlu'nun derlediği varyantların tarafımızca Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarına yer verilecektir. Aktarmalarda masal üslubu korunmaya çalışılmıştır. Parantez içerisinde kullanılan sözcüklerle de anlam kargaşalıklarının önüne geçmek amaçlanmıştır.

Metinler

Metin 1- KÖÇPÖSBAY¹⁶

(ER TÖŞTÜK)

CEZ KEMPİR¹⁷ İLE KÖÇPÖSBAY

Bir zamanlar yedi bin tane yilkısı olan zengin bir bey varmış. Bu bey bir gün atlarını sulamak için götürdüğünde suyun üzerinde yüzüp gelen bir akciğer görmüş ve atın üzerinden doğru ukuruğu¹⁸ ile saplayarak akciğeri vurmuş. Akciğer, paramparça olduktan sonra inip onu almış, o sırada akciğer yedi başlı cez kempire dönüşüp beyi yakalamış.

O zaman bey yalvarıp, “*Ey anacığım, beni bırakıver, beni salıver.*” demiş. Kempir bırakmayınca, “*Atlarımı vereyim.*” demiş. Hatta “*Çocuğumu vereyim.*” deyince cez kempir “*Olur.*” demiş.

Kempir, “*Eğer vermezsen nereye gidersen git elimden kurtulamazsın.*” demiş. Bey, “*Şimdi çocuğumun altın sakası bu kolomtoda¹⁹ kalsın.*” deyip oradan uzaklaşmış.

ÇOCUK İLE CEZ KEMPİR VE ÜÇ KÖPEK

Babası evine gelip “*Vay yavrum, senin altın sakan eski obada kaldı.*” demiş. Yeni obaya göçüyorlarmış. Çocuk kızıl buudanına²⁰ binip gittiği sırada bir yere geldiğinde atı yürümemiş ve “*Benim gördüğümü gördün mü, bildiğimi bildin mi?*” diye (çocuğa) sormuş. Eski obada yedi başlı cez kempir yaşıyor, ona varınca şöyle söyle, “*Yerdeki sakamı alıp veriniz.*” de, ben koyundan kısa, aslandan uzun oluvereyim. Sen eğilip sakamı al. Ondan sonra kaçalım.” demiş.

¹⁶ Er Töştük, (Red.: Akmatıyev), Bişkek, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Şam Basması, 1996, s. 409-422. Orijinal nüshada ne zaman, nereden ve kimden derlendiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Derleyen İymanbek Şamen Oğludur.

¹⁷ Cez Kempir / Cez Tumsuk: “Mit.: *Peñçeleri ve burnu madeni olan kocakarı kılığında bir cinni varlıktır.*” (Yudahin, 1998-II: 759)

¹⁸ Ukuruk: “*Sürüden bir atı yakalamak için üzerinde ilmikli kemendi olan uzun sırık.*” (Yudahin, 1998-II: 781)

¹⁹ Kolomto: “*Obanın içinde ateş yakılacak olan yer, obada yemek pişirmeye mahsus olan ocak.*” (Yudahin, 1998-II: 480)

²⁰ Buudan: “*Yürük (dayanıklı ve süratle koşan atın vasfıdır).*” (Yudahin, 1998-I: 149)

Vardığında kempir başını öne eğmiş oturuyormuş. Gidip, “Anacığım sakamı veriniz.” demiş.

Kempir, “Oy kurban olayım yavrurum, ben çok bitkinim, otursam kalkamam, kalksam oturamam, sen genç bir çocuksun inip kendin aliver.” demiş.

O zaman çocuk, “Ana parçala bağrındaki carkanatı²¹.” deyince kempir baka kalmış. At tam o sırada koyundan kısa, aslandan uzun oluvermiş. Çocuk eğilip sakayı alıp kaçmış.

Maстан²², arkasından yetişememiş. Çocuk kaçarak üç günlük yol gittikten sonra koyunlarını güden bir ihtiyara rastlamış.

İhtiyar, (çocuğa) “Bana evlat olur musun?” demiş. Çocuk, “Olurum.” demiş. (İhtiyar) “Olursan bizim eve gidip otur, ben de hemen geliyorum.” demiş.

Çocuk, ihtiyarın evine gidip oturduğu sırada bir sarı köpeğin üç yavrusuyla birlikte yürüdüğünü görmüş ve onların yanına giderek yavruların birini sağ, birini sol yanına, birini koynuna alıp uyurken kempir “Çocuk, çocuk seni yiyeceğim.” diyerek koşarak gelmiş. Çocuk uyanıp kaçmış. Kempirden kaçıp atla üç günlük mesafedeki bir yere geldiğinde ineklerini güden bir ihtiyara rastlamış. İhtiyar, (çocuğa) “Sen bana evlat olur musun?” diye sormuş. Çocuk, “Olurum.” demiş. (İhtiyar) “Olursan sen bizim eve gide dur, ben hemen geliyorum.” demiş. Çocuk gidip uykuya yattığında önceki kocakarı da gelmiş, gidip yavrularına baktığında yavrularının büyük birer köpek olduğunu görmüş.

Köpekleri salıverdiğinde köpekler kempire saldırmış. Kempir, “Kızımı vereyim.” demiş, çocuk kızı almış ve köpeklerin adlarını şöyle koymuş: Büyüğünün adı iştir kulak²³, ortancasının adı görür göz²⁴, küçüğünün adını yeri dinler²⁵. Her gün üç köpekle birlikte ava çıkıp pek çok şeyi vurur olmuş.

ÇOCUK, MASTAN KEMPİR, ÜÇ TİLKİ VE KARGA

Hanıımı bir gün, “Sen yiğitsen, köpekleri eve bırakıp tek başına avlanıp gel.” demiş. Çocuk, “Olur.” deyip köknar ormanına vardığında önceki kempir (de) gelmiş.

Çocuk, “İki dallı kavak ol, ortasında ben olayım.” demiş. Allah’ın emriyle iki dallı kavak olmuş. Çocuk kavağın üstüne çıkmış.

Kempir bir dişini söküp balta, bir dişini söküp testere yapıp keserken, bir kızıl tilki gelmiş. Tilki, “Ey ana, sen öbür tarafa gidip dinlen, kesip ben de yiyeyim.” de-

²¹ Carkanat / Carganat: “Yarasa.” (Yudahin, 1998-I: 181)

²² Maстан kempir: “Mit.: 1. Kocakarı kılığında olan , gúya insanın topuğundan kanını emen ecinniler soyundan bir varlıktır. 2. Hilekârlıkla temayüz eden efsanevi bir kocakarı.” (Yudahin, 1998-II: 555)

²³ Ugar kulak

²⁴ Körör köz

²⁵ Cer Tıñşar

miş. Mastan gidip uyduğunda (tilki) silahını alıp giderek göle atmış. (Mastan) bir zaman kalkıp baktığında görmüş ki balta da yok tilki de yok.

Mastan tekrar bir dişini söküp balta, bir dişini söküp testere yapıp keserken bir ak tilki gelip “*Ey anacığım; sen yaşlısın, yorulup kaldın, ben keseyim, sen uyu.*” demiş. (Mastan) “*Geçtiğimiz günlerde bir kızıl tilki gelip beni kandırarak silahımı suya atıp gitti.*” demiş.

Tilki, “*Oy anacığım, sen bunamışsın, o kızıl tilkinin sırrını bilmiyor musun, o kızıl tilki kurnaz değil midir?*” demiş. (Tilki) “*Sen bilirsin, ak tilki mi iyidir, kızıl tilki mi?*” demiş. Kempir, “*Ak tilki iyidir.*” demiş.

Kempir yine aldanıp uyumuş. Tilki kesiyor gibi yaparak silahını suya atıp gitmiş.

Ondan sonra (kempir) tekrar iki dişini söküp silah yapıp keserken bir gök tilki gelmiş. Dalın kesilmesine az kalmışken, Allah’ın yardımıyla düşmemiş, gök tilki de kocakarıyı kandırıp silahlarını suya atıp gitmiş.

Çok zaman geçmemiş. Gökyüzünde bir karga uçuyormuş, (Çocuk) “*Ey karga, bu tarafa bak, diyeceklerim var.*” demiş. Karga o tarafa bakmış, (Çocuk) “*Benim falan yerde köpeklerim var, kurban olayım onlara haber ver.*” demiş. Karga uçarak gidip çocuğun üç köpeğine haber vermiş. Köpekler koşarak gelmiş.

Çocuğun iki köpeği kempirin arkasından, bir köpeği önünden saldırmış. “*Gök köpük çıkarsa üzül, ak köpük çıkarsa sevin.*” demiş. O sırada gök köpük çıkmış. “*Can kurtaran yok mu? Kaçalım!*” dediğinde ak köpük çıkmış. O sırada köpekler kempiri sürükleyip parçalayarak yiyivermişler.

Çocuk (kavaktan) inip evine varıp, “*Kadımdan bana fayda yokmuş.*” diyerek kempirin kızını öldürüp gitmiş. Köpekler, “*Bizim tüylerimizi alınız, nerede sıkıntıyla karşılaşsanız tüylerimizi tutuşturunuz, biz çabucak hazır oluruz.*” demişler. Çocuk üç köpeğin tüylerini koparıp gitmiş.

ÇOCUĞUN AK KUĞUYA DÖNÜŞEN KIZA GİDERKEN YOLDA BİR KOCAKARININ KIZINI ALMASI

(Çocuk) böyle yoluna devam edip bir yerde atını otlattığı sırada bir ak kuğu uçarak gelmiş ve bir kıza dönüşüp küçük bir göle girmiş. Çocuğu görür görmez, ak kuğuya dönüşüp uçup gitmiş, Er Töştük (ak kuğuya dönüşen kızın) parmağındaki altın yüzüğü vurup düşürmüş.

Kız, “*Hey Töştük, sen benim parmağımdaki altın yüzüğü vurup düşürdün. Beni alacaksan nereye düştüğüme bak ve o yere gidip beni al.*” demiş.

Uçmaya devam etmiş, çocuk gözüyle takip etmiş. İzleyip baktığında bir dağın diğer tarafına gidip düştüğünü görmüş. Çocuk atına binip koşturmak istediğinde atı hareket etmemiş.

Çocuk, “Ey atım, sana ne oldu?” diye sormuş. At, “Ey kardeşim, benim bildiğimi bildin mi, gördüğümü gördün mü?” demiş. (Çocuk) “Yok, atım.” demiş.

Atı, “İşte bu sırtı aştığında hanın kızının birinci bekçisi tilki var, o insanı kandırıp yakalar.”

“Tilkiye vardığında, uzun çubuk alarak tilkinin arkasına saplayıp sırrını söyle dersen, sırrını söyler.” demiş.

Çocuk tilkiye gitmiş, tilki kuyruğunu sallayıp geldiğinde, uzun sırık alıp arkasına sapsamış. “Sırrını söyle tilkim.” demiş. Tilki, “Hanın kızının birinci bekçisi benim, ikinci bekçisi bir gök boğadır, ona vardığında bir koltuk dolusu ot alıp git, o geldiğinde otları önüne fırlatıp verirken o seni bırakır.” demiş. Çocuk bir koltuk dolusu otu alıp gök boğa geldiğinde bu otları önüne fırlatmış. O öküz ayağını dahi sallamadan otları yemiştir.

Tilki, “Hanın kızının üçüncü bekçisi kalabalık bir kız topluluğudur. O kızlara bir aşık alarak gidip onlar gelince aşığı fırlatıp atarsan oldukları yerde kalakalırlar.” demiş. Çocuk bir koyunun aşığını almış. O kızlar, “Aşık alırız.” deyip geldiklerinde (çocuk) aşığı fırlatmış. Kızlar aşığa hayran olup oldukları yerde kaldıklarında kızlardan kurtularak geçip gitmiş.

Bir yere vardıklarında atı yine yürümemiştir. “Atım ne oldu?” dediğinde, “Buradan öteye gittiğinde yarım alaçık²⁶ var, orada bir kempir var, ondan kurtulup öteye geçemeyiz, suyunu ver desen bir kara köpeği var, onu kazanın yanına çağırduğunda bir silkinse kazan bitle dolar. Onu kazana döküp sana carma²⁷ yapıp verir. Bana bir heybeye taş koyup verir. Biti yemezsen sen öldün, taşı yemezsem ben öldüm.” demiş. Çocuk ağlayarak o eve yaklaşmış. O alaçığa varınca “Uzaktan geliyorum, bana bir çanak su veriniz.” demiş.

Kempir bağırıp kara köpeğini çağırması, kara köpeği kazanın yanına gelip silkinde kazana bit dolmuş. (Kempir) Bunu çocuğa carma yapıp vermiş.

(Kempir) “Atın yem yer mi?” diye sormuş, (çocuk) “Yer.” demiş. Çocuk carmanın hepsini yemiştir. O sırada atı da taşın hepsini yemiştir. At, bu taşı yedikten sonra eve ön ayağıyla vurup evi yıkmış. O zaman kocakarı, “Benim kızım senin nasibinmiş, han kızının bekçileri, koca devlerden korktuğumdan kızımı çirkin suratlı bir kıza döndürüp yaşıyorum, (buradan) oraya buraya geçen insanların her birini (sana yaptığım gibi) sınırdım, hiç biri biti yemedi, yemeyenleri sağ selamet koymadım. Sen de atın da hiç bırakmadan yediniz. Bunu içmeseydin benden kurtulamazdın. Seni beğendim, şimdi bu kıızı al.” deyip eve sokmuş. Çocuk uyuyup kalmış, bir vakit kalkıp baktığında kız başında oturuyormuş; ay dese ay, güneş dese güneş, atının yediği yonca yem olmuş. Böyle güzelce eğlenmişler.

²⁶ Alaçık: “Küçücük keçe ev.” (Yudahin, 1998-I: 18)

²⁷ Carma: “Öğütülmüş arpadan yahut buğdaydan yapılan çorba.” (Yudahin-I: 182)

(ÇOCUĞUN) AK KUĞU DONUNA GİREN KIZI ALMASI

(Çocuk) Bir gün kaynanasına “Ben böyle bir kıza âşık olmuşken size rastladım.” deyip görüp bildiklerinin hepsini anlatmış. (Kaynanası) “Şimdi git sonra geri gel.” deyip eline bir büyük bir de küçük bıçak vermiş. “Elbet bir yerde lazım olur.” demiş. Çocuğun cebine koymuş.

Çocuk atına binip ilerleyerek bir iki kavağın dibine gelip gölgede oturup atını otlattığı surada bir kukuk ile bir seynep konuşuyorlarmış.

Kukuk, “Benim ağacımda çeşitli kapaklar var, o kapakları açarsan çeşit çeşit meyveler, çeşit çeşit inciler var.” demiş.

Seynep, “Bir yere gidecek olan benim ağacımdan keserse nereye isterse oraya gider.” demiş.

İkisi de iki yöne uçup gitmiş. Kukuğun söylediği tarafa gidip kapağı açıp baksa içinde çeşit çeşit meyveler, çeşit çeşit inciler varmış. Çocuk meyvelerden yiyip doymuş, mercan ve incileri alıp atının kuyruğuna tek bir telini bırakmadan dizmiş.

Seynepin anlattığı ağaca varıp bir dalını büyük bıçak ile kesecek olmuş, bıçak kesmemiş; “Büyük bıçak kesemeyince küçük bıçak nasıl keser?” deyip küçük bıçağı fırlatmış.

Ondan sonra düşünüp “(Kaynanam) Onu bir işe yarar diye vermişti.” deyip tekrar alıp kesmeye başlamış, hızlıca kesmiş.

(Çocuk) “Atım seni Allah’a emanet ettim, ya gelirim ya gelemem.” deyip kavağa binip gitmiş. Kavak hışırdayarak uçuvermiş. Hanın kızının kırk bekçisi onu vurmaya geliyormuş, çocuk onları görüp dalı sola çevirmiş. Bekçiler uyuyup kalmışlar. Çocuk yoluna devam etmiş, vardığında hanın kızı uyuyormuş. Kızın yüzünün sağ tarafının ışığını, saçının bir telini alıp oradan uzaklaşmış.

Kız ertesi gün hâlini görüp insanlardan utanmış. Bir gün bekleyince çocuk tekrar gelmiş. Kız bileğinden tutup “Sen kimsin?” demiş.

Çocuk, “Sen daha önce gelip beni götür demiştin, ben de geldim.” demiş. Kız, “Sen nasıl geldin?” demiş. “Yoldaki bekçiler görmedi mi? demiş. Kız, “İkimiz kaçalım.” demiş, ikisi birlikte kavağa binip gitmişler.

O kırk bekçi çocuğu vurmak için geliyorlarmış. Han başlarında, çocuk tek başına vuruşmuşlar. Çocuk kırk bekçiyi öldürmüş. Han yalnız kalmış. Çocuk hanımına, “Babanın kamçısını mı kalpağını mı vurayım?” demiş. (Kız) “Kamçısını vur.” demiş. (Çocuk) Kamçısını vurup düşürmüş.

Han onları takip ediyormuş, çocuk, “Babanın atını mı kendisini mi vurayım?” demiş. Atını vurmuş. Babası tekrar peşlerine düşmüş. (Çocuk) “Vurayım mı?” demiş. Kız, “Dur da bir bakayım.” demiş.

Babası haykırmış, iznimle gidin demiş. Tekrar geri gelmişler. (Han) Büyük bir toy yapıp bir eve sokmuş ve “dışarı çıkma.” demiş.

Bir vakit sonra (Töştük), “Neler oluyor?” deyip çıkıp sonra kaybolmuş. Çocuğun çeyiz olarak aldığı iki atı varmış, çocuğun atı kötü bir sarı at olarak gelip kalabalığı dinlerken yakalayıp bir hana hediye olarak takdim etmişler.

(ÇOCUĞUN) TEKRAR BİR HANIN KIZINI ALMASI

Çocuk bir gölün kıyısına vardığında bir kel çocuk da orada inek gütmekteymiş. (Çocuk) “*Bunlar kimin ineği?*” diye sormuş. (Kel çocuk) “*Bu inekler Abazhan’ın inekleri.*” demiş.

(Çocuk) “*Bu sudan nasıl geçerler?*” demiş. Kel, “*Geçin ineğim geçin deyince geçerler.*” demiş. “*Ben gök öküze binerim, sağılın ineklerim sağılın deyince sağılırlar, geceleri yediğim zayıf buzağının eti, yattığımda hanın üç kızının ayaklarının altını yalarım.*” deyip bütün sırrını anlatmış. İkisi çertişmek²⁸ oynamışlar. Önce kel vurmuş, sonra çocuk vurmuş, kelin beyni yarılana kadar vurmuş. Kel ölmüş. Sonra çocuk, kel çocuk kılığına girip köye gitmeye niyetlenmiş. Gök öküze binip rastgele sürdüğünü görüp, “*Babacığım keline bak, geç ineğim geç dendiğini bilmeden sürüyor.*” demiş.

Çocuk onu duyup “*Geç ineğim geç.*” deyince inekler geçip gitmiş. Ağıla gelip “*Bağlan ineğim bağlan.*” deyince hepsi bağlanıp kalmış.

Gece olunca zayıf buzağının etini önüne koymuş. Yemeyip gizlice dışarıdaki köpeğe vermiş. Yatınca hanın üç kızının ayaklarının tabanına buzağının dilini sürmüştü. “*Kelin dili kurudu, tere yağdan ver.*” demiş.

Babası yağdan alıp vermiş, ineğin dili sert olduğundan yağlamış, yağladıkça yumuşamış. Böylece uyumuş.

Ertesi gün çocuğun gölde yıkandığını görüp “*Keline baksana, gölde yıkıyor.*” deyince çocuğun parmağında hanın kızının altın yüzüğünü görmüş. “*Nasıl evlenebilirim?*” diye düşünmüştü.

Bir gün iki ablasını takip edip göle gitmiş. Küçük kız, “*Ablalarım, büyük ablam senin (evlilik) vaktin geçip gidiyor, senin tam vaktin, ben ise yaklaşıyorum.*” (demiş)

“*Küçüğün söylemesi ayıp değil mi, nasıl söyleriz?*” diye büyüğü söylemiş, “*Öyleyse ben buldum; bir mendile üç elma koyalım, biri vakti geçmiş pörsümüştü, biri olgunlaşmış, bir yarı olmuş elmaları kelden göndeririz, ondan sonra annem anlar.*” demiş.

Üçü birlikte elmaları koyup göndermişler. Evine vardığında babaları, “*Bunlar ne?*” diye hanımına sormuş. Hanımı, “*Bu elmalar kızlarının evlenmek istediklerinin işaretidir.*” demiş.

²⁸ Çertişmek: “*Fiske vurma oyunu.*” (Yudahin, 1998-I: 262)

Babalari halkı toplamış. Toplayıp üç kızının eline üç elma vermiş. “Herkes geldi mi?” demiş. “İnek güden kelden başka hiç kimse kalmadı.” demişler. Haberci gönderip keli de getirtmiş. Onu da halkın en arkasına koymuş.

Hanın büyük kızı, hanın oğlu Kanbaça’yı vurmuş, onun koluna girip gitmiş. Ortanca kızı beyin oğlu Bekbaça’yı vurmuş. Koluna girip gitmiş. Küçüğü o keli vurmuş, “Hanın kızı yanıldı.” deyip tekrar attırmışlar, o yine keli vurmuş. “Kendi nasibiymiş.” deyip onu bırakmış. Çocuk onu alıp gitmiş.

ÇOCUĞUN KURNAZLIĞI

Han, çocuk ile küçük kızını eşek ahırına yerleştirmiş. O sırada han hastalanmış, iki damadını, “Geyiğin iç eti ilaçtır. Geyik vurup gelin.” diyerek geyik avına göndermiş.

Kel, “Ben de gideyim.” demiş. Hanımı, “Gitme, sana ne?” demiş. Babası, “Kelin kıymeti yoksa kızının da mı kıymeti yok, koyuna bile yetişemeyen konur boza binip kel damat da gitsin.” demiş. Kel binip yürütse de atı yürümemiş, sonra onu kamçulamış, bir anda at dile gelip, “Ey çocuk, ben de sana benzeyen birinin biricik atyıldım, beni yakalayıp hediye ettiler. Şimdi böylece kaldım.” demiş.

Er Töştük tanıyıp “Öyleyse benim atımsın.” deyip ikisi karşılaşip orada selamlaşmışlar. “Bir geyiğin iç eti ilaç olur, dış eti zehir olur.” deyip vurmuş. Vurup geldiği sırada diğer iki damat yolda karşısına çıkmış.

İki damat, “Bu eti bize sat.” demişler. Çok yalvarmışlar ama olmamış; kel, “Arkanızdan kırbaçlatın, satayım.” demiş. Rezilliğine dayanamamalarına rağmen arkalarından kırbaçlatmışlar. (Kel) İç etini vermiş, iki damat evlerine gelip eti pişirip hanın önüne koymuşlar. (Han) Onu yiyip çok fena ishal olmuş. Kel, kalan eti pişirip, eşeğin tezeğiyle karıştırıp getirerek hana vermiş. Han, “Yemem.” demiş. Hanımı, “Kelin değeri yoksa kızının da mı değeri yok?” demiş.

Han serçe parmağıyla yerken etin lezzetli olduğunu anlayıp peş peşe yiyerek hepsini bitirmiş. Bakınca yemeğin ortasında eşeğin tezeğini görmüş.

“Bu ne?” deyince, “Yaşadığımız yerin her tarafı tezek olduğundan karışmıştır.” demiş. O zaman kele, “Sen at ahırına gir.” demiş. “İç eti güzel değilmiş, dış etini alıp gelin.” diye iki damadını göndermiş. Kel, “Ben de gideyim.” demiş. Han, “Sen gitme, sana ne oluyor?” demiş. Hanımı, “Kelin kıymeti yoksa kızının da mı kıymeti yok?” demiş. “Ata yetişemeyen aygırboza binsin.” demiş. Böylece çıktıktan sonra kendi atına binip geyiği vurup gelirken diğer iki damat yolda karşısına çıkmışlar.

“Ey kel, nereden vurdun geliyorsun, bize sat.” demişler. (Kel) “Arkanızdan kırbaçlatın, ondan sonra satarım.” demiş. Damatlar arkalarından kırbaçlatmışlar. Eve gelip eti pişirip hanın önüne koymuşlar, han yemiş. Kel eti pişirip ortasına atın tezeğinden koyup hanın kızına, “Al, götür.” demiş. Han alıp hepsini bitirmiş. Ortasından atın tezeği çıkmış. (Han) “Bu ne?” demiş. Kız, “Yaşadığımız yerin her tarafı at tezeği olduğundan karışmıştır.” demiş. O zaman han, “Mutfağa yerleşinler.” demiş.

Hanın yılda bir kez doğuran kısrağının yavrularını bir şey alır gidermiş. (Han) “O kulunları bulup getirin.” diye iki damadını göndermiş.

Kel, “Ben de gideyim.” demiş. “Boş ver, sana ne? Gitme.” demiş. Hanımı, “Kelin kıymeti yoksa kızının da mı kıymeti yok?” demiş. “Gidecekse hırçın Karaboro’ya binsin.” demiş. Çocuk hırçın Karaboro’ya binmiş. Bir yere gelip boronun ağzını burnunu kan ederek salıvermiş. Boro ağzı burnu kan içinde gitmiş.

Karaboro kel damadı öldürdü sanmış(lar), çocuk kendi atına binip yürüdüğünde bir ejderhanın bir kavağın üstüne çıkmak için çabaladığını ancak çıkamadığını görmüş. Çocuk bir köknara çıkıp tüfekte ateş etmiş. Ejderha tam ortadan iki parçaya bölünmüş. Çocuk kavağın üstüne çıkıp baktığında alp karakuşun dört yavrusunu görmüş. “Nereden gelen (lanet olası) ejderha?” diye alp karakuşun yavrularının aklı çıkmış.

“Nereden gelen insanoğlusun?” diye sormuş. Çocuk, “Bir kısrağım var idi, her yıl tulpar doğurur idi, dokuz yıldan beri bir şey onları alıp gitti. Onları arıyorum.” demiş. O zaman yavrular, “O kulunları bizim anamız alıp götürdü. Her yıl yavrusu doğduğunda bir ejderha yavrularını yermiş, bu kederinden dolayı (kulunları) alıp götürüyordu.” demişler. “Şimdi anamız gelir, gelince rüzgâr çıkar, yağmur yağar.” demişler. “Annemiz geldiğinde seni kanat altına saklarız, yoksa seni yer.” demişler.

O sırada, rüzgâr çıkıp, şarıl şarıl yağmur yağıp, gürüldeyip gelmiş. Yavruları, “Önce kötülüğü mü görüyorsun, iyiliği mi görüyorsun?” diye sormuşlar.

“Kötülüğü görüyorum.” demiş. Ejderhayı göstermiş. Ejderhayı yutuvermiş. Ondan sonra çocuğu göstermiş. “Nereden çıktın?” diye sormuş. “Dokuz tulparı arıyorum.” demiş. “Yavrularımın ıstırabıyla tulparları ben alıyorum, tulparlarını al.” deyip önüne koymuş.

“Birinin kuyruğu yok, sen vurmuştun.” demiş. Alp karakuş çocuğa tüylerinden bir parça koparıp vermiş, “Bir yerde eza-cefa görürsen tüylerimi tutuşturduğunda yetişip yanına gelirim.” demiş. Çocuk tulparları sürüp giderken iki damat önüne çıkmış. Kırk tane çukur kazıp keçeyi üzerlerine örtüp hazır bekliyorlarmış. Keli çağırıp çukura düşürmüşler. Böylece dokuz tulparı sürüp ikisi birlikte eve gelmiş. (Çocuk) Kuyu içinde biraz yattıktan sonra alp karakuşun tüyünü alıp tutuşturmuş, o zaman alp karakuş gelmiş. Gelip kanadını uzattığında, olmamış, zorla yetişip çukurdan çıkarmış. Çocuk evine gitmiş. Gittiğinde (evdekiler), “Kel damat öldü.” diye düşünüyorlarmış.

(ÇOCUĞUN) KÜÇÜK KIZINI ALDIĞI HANIN İKİ KIZINI DAHA ALMASI

Günlerden bir gün üç kız kavga ederken iki kız, küçük kıza sürekli olduğu gibi “Senin kocan kel.” diye düşmanlık ediyorlarmış. Küçük kız bir gün, “Benim kocam kel olduğu hâlde ikinizin kocasını arkalarından kırbaçla dövmüş, kırbaç yiyen sizin kocalarınız mı güçlü, kırbaçlayan benim kocam mı güçlü? Dokuz tulparı benim kocam buldu.” demiş.

Hanımları kocalarına, “*Kel damat seni arkandan kırbaçla dövdü mü? Bu doğru mu?*” diye sormuş. Kocaları, “*Doğru.*” demiş. Kızlar bu durumu annelerine, anneleri de hana anlatmış. Han, halkı toplayıp keli çağırılmış. “*Seni damatlarımı arkalarından kırbaçla dövmüş diye duydum.*” demiş. Kel, “*Geyiği ben vurup geldim, damatların arkalarından kırbaçlatıp benden satın aldı, inanmazsan arkalarından kırbaçladığım işte belli.*” deyip kırbacını halkın huzurunda hanın önüne serdi. “*Dokuz tulparı da ben alıp geldim, dokuz tulparınızın birinin kuyruğu yok değil mi?*” demiş. Han, “*Yok.*” demiş, “*Alpkarakuş (onları) gökyüzüne götürdüğünde kuyruğunu vurup düşürdüm, o kuyruk da işte.*” deyip kuyruğu önüne koymuş. “*Ben dokuz tulparı ararken bir ejderha bir kavağa çıkmak için çabaladığı sırada (ejderhayı) silah ile vurduğumda (ejderha) tam ortadan ikiye bölündü. Onu öldürüp kavağa çıktığımda kavağın tepesinde olan alp karakuşun dört yavrusu varmış (dört yavrusu olduğunu gördüm) (ejderha) onları yemek için kavağa çıkmaya çalışıyordu. Beni gördüklerinde yavruların aklı çıktı. O sırada yağmur yağdırıp, rüzgâr estirip anneleri geldi. Geldiğinde üzüntüsünden ejderhayı yutuverdi.*”

“*Sen nereden gelen çocuksun? diye sordu. Ben, “Tulpar arıyorum.” dedim. Öyle deyince, “Ejderha yavrularımı yediği için kederimden tulparları alıyorum.” deyip ejderhanın öldüğüne sevinerek tulparları sürüp önüme getirerek “Kötülükle karşılaştığında gerekir.” diye tüyünden bir parça koparıp verdi. “İki damadın yolda kırk çukur kazıp üstüne keçeden örtü örtüp beni bekliyorlarmış. Gittiğimde beni keçe örtünün üstüne oturtarak çukura düşürüp tulparları sürüp gittiler. Ben çukurda biraz yattıktan sonra alpkarakuşun tüyünü tutuşturduğumda alp karakuş (gelip) kanadını uzatınca (önce) yetişmedi, sonra suya gidip yıkamıp gelerek kuyruğunu uzatarak (beni) çekip çıkardı. Ben onunla birlikte eve geldim, inanmazsanız işte alp karakuşun tüyünden arta kalanı.”* diye halkın gözü önünde çıkarıp göstermiş. Diğer iki damadın yüzü kıpkırmızı olmuş. Ondan sonra han iki damadını darağacına asıp öldürmüş. Onlardan geriye kalan iki kızına da Töştük’e vermiş.

ER TÖŞTÜK’ÜN YEDİ KADIN ALIP EVİNE GERİ DÖNMESİ

Ondan sonra biraz ötede durup hanımlarını alıp evine gitmiş. Yürürken bir yarım alaçığa girmiş. (Alaçığa) girdiğinde içinde daha önceki kempir ve “*Ne zaman gelir?*” diye sarı saman gibi sararıp (bekleyen) daha önce aldığı hanımı (varmış), (o hanım) kocası geldiğinde diğer üç hanımından üç kat daha güzel oluvermiş. Bu hanımını da alıp (yoluna) devam etmiş. Yürürken toz bulutu görmüş, toz bulutuna vardığında atların koştuğunu görmüş. Dışarıda bir kişiye sormuş, “*Bu neyin eğlencesi?*” diye, (O kişi) “*Bu eğlence hanın kızının kaybolup yok olan kocasının aşısı.*” demiş.

Aşın kalabalığını gördüğünde beş yüz elli atın önünden çıkıp giden bir sarı at gözüne hoş görünmüş. Bir çocuğa, “*Bu at nasıl bir at?*” demiş. “*Ey çocuk dur, hanın damadı benim.*” demiş. Çocuk, “*Hanın damadına çeyiz olarak verdiği at.*” demiş. (Çocuğa) “*Hana gidip sen çocuk müjdesi al.*” demiş. (Çocuk) “*Yok söyleyemem, ölen*

kişi gelir mi diye benim kellemi alır.” demiş. “O zaman sana inanmazsa benim altın sakamı alıp git.” demiş.

Çocuk sakayı alıp kendi gidip, “*Müjde!*” diye bağırarak varmış. “*Damatlar geliyor.*” demiş. Han başında olduğu kırk yiğidi ile önüne çıkıp karşılamış. Han ile çocuk kucaklaşıp görüşmüşler. Oradan ayrılıp evine gelip büyük toy yaptırmış. O hanın kızını da alıp altı²⁹ hanım alarak üç yıl kadar yürüyüp tekrar kendi anne babasının memleketine gelmiş. Burada dünür olarak aldığı kızı da kendisine hanım yapmış.

Metin 2- ELEMAN BAY’IN³⁰ TÖŞTÜK’Ü³¹

Eleman Bay’ın dokuz oğlu varmış, kızı yokmuş. Bin beş yüz yilkısı, koyunu, sığırı ve devesi varmış.

Halk (bir gün), “*Otağım hepsini sahiplendiniz, bizim hayvanlarımıza otlak kalmadı, biz de rızıklanalım, hayvanlarınızı buradan kaldırın.*” demiş.

Eleman Bay, çocuklarına; “*Yilkuları dağa götürüp (onlara orada) bakın.*” demiş. Çocukları yilkularını sürüp dağa gitmişler. Dağa vardıktan sonra yilkular da çocuklar da kaybolmuşlar.

Eleman Bay, çocuklarından da yilkularından da ayrılmış. Onun doru kısrağı doğurmuş, (doğan) kulunun adını Altı Kulaç Ak Bakay koymuş. Ertesi gün hanımı doğurmuş, (onun doğurduğu) çocuğun adını koymak için kula³² kısrağ kesip sahildeki halkı çağırıp, ala kısrağ kesip uzaktaki (dağ arasındaki) halkı çağırıp tepe gibi et, göl gibi çık³³ hazırlayıp toy vermiş. Aksakallara, “*Yavrumun adını koyuveriniz.*” demiş. O zaman başında sarığı, elinde asası olan bir derviş kapıdan girmiş, “*Yavrunuzun adı Töştük olsun, Töştük olmazsa bok olsun, âmin, Allahuekber.*” deyip dua ederek gözden kaybolmuş.

Töştük büyümüş, dokuz ağabeyinin kaybolduğunu bilmiyormuş, kimse ona anlatmamış. Töştük yedi kel ile yalnız (tek başına, onlardan ayrı) bir kelin ordo³⁴ oynadıklarını görüp “*Ben de ordo oynayacağım.*” deyip evine gelerek, “*Baba, aşık ver, (ben de) oynayayım.*” demiş. Babası bir kap aşık vermiş.

Oyun başlayıp, daireye girdiğinde fırlattığı aşıklar yayılmış, onları vurup hep-

²⁹ Aslında bu rakam beş olmalıdır çünkü çocuk cez kempirin kızını kendisini tuzağa düşürdüğü için öldürmüştür. Dolayısıyla da çocuğun hanımlarının memleketine döndüğünde dünür olarak aldığı son hanımla birlikte yedi değil altı olmalıdır.

³⁰ “*Bay: Zengin, servet sahibi, mal sahibi vb.*” (Yudahin, 1998-I: 100).

³¹ Er Töştük, (Red.: Akmatiev), Bişkek, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Şam Basması, 1996, s.423-432. Cancıgıt Kazakbay Oğlu tarafından Düyşembiev Mirzalı’dan derlenmiştir.

³² Kula: “*At donu.*” (Yudahin, 1998-II: 516)

³³ Çık: “*Kuşbaşı et parçaları üzerine dökmek için hazırlanmış olan et suyu; Yemeğe çeşni vermek için kullanılan tuzlu et suyu.*” (Yudahin, 1998-I: 266)

³⁴ Ordo: “*Kırgızların kumar mahiyetinde olan aşık oyunudur ki bu oyun hanın karargahını ele geçirmek için olan savaşı temsil eder.*” (Yudahin, 1998-II: 598)

sini çıkarmış. Sekiz kelin sekiz kap aşığının hepsini ütüp almış. Sekiz kel aşıkları için itiraz etmişler (kavga çıkarmışlar). Töştük, sekiz keli sekiz tarafa yuvarlamış.

Yalnız kel, “*Sen beyin çocuğusun, koyunun çok, aşığa ihtiyacın mı var? Onun yerine dokuz ağabeyini bulsana, biz ise fakiriz, bizim her tür işimizi gören sihirli ak bir aşığımızı var. O ak aşığı geri ver.*” demiş.

Töştük, “*Bu söyledikleriniz gerçekse, benim bir kap aşığımı da alın.*” deyip dokuz kap aşığın hepsini kellere geri vermiş, “*Haydi, benim dokuz ağabeyimin nasıl kaybolduklarını anlat.*” demiş yalnız kele. (Yalnız kel,) “*Eleman Bay’ın hayvanı, yilkısı çokmuş, otlak yetmediğinden yilkısını sürüp dokuz çocuğunu dağa göndermiş, onlar oraya gidip yıldı ile birlikte kaybolmuşlar.*” demiş.

Töştük, o sözü duyduktan sonra evine gelmiş. Babasının deve kaldıran kara ustaya yaptırdığı tüfeğini, mızrağını, eyer takımını, gem-kayışını, tükenmeyen külazığını alıp, Altı Kulaç Ak Bakay’a binip ağabeylerini aramaya çıkmış. Dağdan dağa dolaşıp, geçitleri aşarken bir yıl geçmiş.

Töştük böyleye yürürken, bir nehir yatağında yıldı görmüş, yıldıya yaklaştığında da Töştük’ün Ak Bakay’ı kişnemiş, onu duyan bir doru kısrağın kişneyerek gelmiş. Ak Bakay doru kısrağı emmiş, Töştük, “*Yıldı bizimkiymiş, buldum.*” demiş. Töştük, üst dudağıyla göge yetişebilen, kendi deve gibi, atı dağ gibi büyük biriymiş. Yıldı-cılar (ilk başta) onu görüp korksalar da doru kısrağın emdiğini, arkasına düşüp Ak Bakay ile birlikte yürüdüklerini görüp “*Bu bizim avulun adamı.*” diyerek (kendisinden) korkmamışlar. Töştük, “*Ben Töştük’üm, sizleri arayarak geldim, sizlerin kardeşiyim, yürüyün gidiyoruz.*” demiş. Hepsi görüşüp yıldıkarını sürüp gitmişler.

Töştük ve ağabeyleri evlerine gelmişler. Eleman Bay, çocuklarının bulunup sağ salim gelmelerinin şerefine toy vermiş. Başka bir bey de toy vermiş. Eleman Bay on çocuğu, kırk yiğidi ile birlikte o toya gitmiş. Toya giderken yolda Kara Kız (onları) görüp, “*Eleman’ın dokuz sünnetsizi giderse bir toya gitmeyiz.*” demiş Sarı Kız’a. Töştük, o sözü duyup “*Toya gitmiyorum.*” deyip kırk yiğit ile evine geri gelmiş. Annesi, “*Toya gitmeyip neden geldin?*” demiş. Töştük sözün ayıp olduğunu anlamadan, “*Yolda bir Kara Kız ile Sarı Kız, ‘Eleman’ın sünnetsizleri giderse biz gitmeyiz.’ dedi, o yüzden gitmiyorum.*” demiş. Annesi, Eleman toydan geldiğinde, “*Yavrularının sünneti yokmuş.*” demiş. Eleman, “*Nasıl da unuttum?*” deyip toy vermiş, bir ihtiyarı çağırıp, sakalına ak düşen çocuklarını sünnete başlamış. İhtiyar, balta ile basıp, keser ile kesip sünnet etmiş. Tekrar bir yerde toy olmuş, Eleman’ı toya çağırılmış(-lar). Eleman, çocukları ve yiğitleri ile yola çıkmış. Yolda Sarı Kız ile Kara Kız, “*Eleman’ın dokuz aygırı giderse biz toya gitmeyiz.*” demişler. Töştük (bu sözleri) duyup evine geri gelmiş. Annesi Töştük’e, “*Niye geldin?*” demiş. Töştük, “*Sarı Kız ile Kara Kız Eleman’ın dokuz aygırı giderse biz toya gitmeyiz.*” dedi, demiş. Eleman bu sözleri duyup “*Allah kahretmesin, çocuklarımı evlendirmeyi nasıl da unuttum?*” deyip halkı arasında kız aramaya çıkmış. Pek çok yere, pek çok memlekete gitmesine rağmen kız bulamayan Eleman Bay, Ak Bakay’ı ile altı ay ortadan kaybolmuş.

Töştük, Kerkulun adlı atına binip, babasını aramış, iki üç ay aramış, bulamamış. Bir gün geç vakitte kayanın yamacında eşi benzeri olmayan güzel bir kız oturmaktaymış, kıza gitmiş, kız keçinin tırnağına yoğurt/ayran koyup Töştük'e ikram etmiş. Töştük alıp içmiş fakat (yoğurt/ayran) hiç bitmemiş, tekrar yutmuş, yine tükenmemiş, tekrar dolmuş. Töştük geri vermiş. Kız almış ve yoğurdu/ayranı bir yudumda bitirmiş. "Ne geziyorsun?" demiş kız? Töştük, "Babamı arıyorum." demiş.

"Kara Han adlı (bir adamın) dokuz kızı var, "Kimin dokuz oğlu varsa o kişiye veririm." dermiş, "Baban o Kara Han'a gitti." demiş kız. "Eleman Bay, Kara Han'a gitti, Kara Han'ın hanımı "Niye geldiniz?" dedi. "Dokuz oğlum var, onlara kız arıyorum." dedi. "Kara Han da kızlarına damat ararmış, o da evine geldi." dedi ve şimdi "Kara Han'ın küçük kızı Kenceke, sana bu dünyalık, ben de ebedi hanım olayım, bundan sonrasını anlatmam." demiş kız. Töştük evine dönmüş.

Kara Han, Eleman Bay'a, "Niçin geldin?" demiş. "Dokuz oğlum var, düniür olayım diye gelmiştim." demiş. İki düniür olmuşlar, Kara Han kızlarını göçürecek olmuş. En küçük kızı Kenceke ipekten ince ip, Kerkulun ve boz deveyi babasından istemiş. Babası istediklerini vermiş.

Kenceke, Kerkulun'a binmiş. Boz deveyi yedeğe ve ipek ipi yanına almış. Bununla birlikte dokuz kız göçmüşler. Eleman Bay gelinlerini göçürüp giderken gece bir ırmağın kıyısına gelip istirahat etmiş. Atları sulayayım diye ırmağa gittiğinde atları hırıldayıp korkmuşlar. Baktığında suyun döne döne akan girdabında bir akciğer duruyormuş, sırık ile saplayıp fırlattığında akciğer paramparça olmuş, tekrar girdaba düşmüş. Elim ile alayım diye yakaladığında, akciğer hızlıca ensesine binmiş, o akciğer yedi başlı kempir olup Eleman'ı ezerek bastırmış cinli boku çıkmış, iyice bastırmış bütün boku çıkmış, ağzından kanlı, götünden cinli boku çıkmış. "Söylersin (Söyle) ihtiyarım, söylersin (söyle)." demiş yedi başlı kempir. Eleman Bay, "Bu kadar (çok) hayvanım var onları vereyim." demiş. "Sen ölünce o malın hepsi (zaten) benim, (daha ne) söylersin ihtiyarım, (daha ne) söylersin." demiş ve kempir tekrar bastırmış. "Sekiz oğlum, sekiz gelinim var, onları vereyim." demiş.

"Onların hepsi sen öldüğünde (zaten) benim, (daha ne) söylersin ihtiyarım, (daha ne) söylersin." deyip kempir tekrar ezerek bastırmış. "Töştük adında oğlum var, o oğlum vereyim." demiş. "Neden daha önce söylemedin?" demiş ve yedi başlı kempir Eleman Bay'ı yakasından tutup kaldırmış. "Töştük'ü ne zaman vereceksin?" demiş kempir. "Bugün gelinlerimi eve götürüyüm, gidip başka tarafa göçüp yeniden konayım, Töştük'ün okluğunu egeleyip bileyilediği altın egesi var, onu taş ocağın önüne gömüp gideyim, Töştük altın egesini ister, ben, 'Göçtüğümüz yerde kaldı.' derim, o egesini almak için gelir, o zaman yakalayıp al, ben yakalayamam." demiş Eleman Bay. (Bu teklif) Kempir, teklifi kabul etmiş. Kenceke bu ikisinin konuştuklarını bilmiş. Eleman Bay, o gün gelinlerini (memleketine) götürürken geceleyip konaklamış, hiç kimseye göstermeden egeyi taş ocağın dibine gömmüş. Kenceke altın egeyi alayım diye ne kadar uğraştıysa da alamamış. Eleman Bay bir yere varıp konmuş, bir vakitte karkıralar³⁵ uçup ötmüşler. Töştük, "Okluğumu egeleyip bileyileyip

³⁵ Karkıra: "Bir çeşit turna." (Yudahin, 1998-II: 410)

karkıra vurayım.” demiş ve “Eğem nerede baba?” demiş. Babası, “Kahretsin, eğen taş ocağın dibinde kaldı, gidip alıp geleyim.” demiş. Töştük, “Yok, ben gidip alıp geleyim.” demiş. Kenceke, Töştük’e “Kerkulun’a bin, ipek ipi eyerin kaşına bağla, bugün konakla, bendeki emanetini al, ondan sonra git, taş ocağın yanında yumruk kadar küçük kempir var, ona dikkat et. Kerkulun dile gelir.” demiş. Töştük gitmiş. Yolda giderken, Kerkulun Töştük’e, “Altın eğemi ver, ana.” de, kempir, “Kalksam oturamam, otursam kalkamam.” der. O zaman sen, ‘İnsem binemem, binsem inemem.’ de. Kempir, ‘Olmaz, kendin inip al yavrum.’ der. O zaman sen, ‘Bak işte Kara Kız’ın göçüp geliyor, işte işte.’ de, o zaman kempir göçe bakar, ben koyun gibi kısa olurum, sen atmaca gibi alıcı olup, eğeni kapıp git, ben kaçırım, kempir kovalar, beni ‘Vur tırpanım vur.’ deyip elmas ile vurur, değerse değdi, değmezse ben dönerim, o zaman elması alıp, kempirin yedi başını kes.” demiş.

Töştük taş ocağa gelmiş. “İyi misin ana?” diyerek yedi başlı ile karşılaşmış, “İyiyim yavrum, gel.” demiş. “Geldim ana, benim eğemi veriniz.” demiş. Yedi başlı, “Kalksam oturamam, otursam kalkamam.” demiş. Töştük, “İnsem binemem, binsem inemem.” demiş. “Kendin inip al yavrum.” demiş. “Göç geliyor, Kara Kız’ın göçüp geliyor, işte işte.” demiş. Yedi başlı, “Hani ya, nerede?” deyip göçe bakmış. Kerkulun koyun gibi kısa olmuş, Töştük altın eğeyi kapıp kaçmış. Yedi başlı kempir kasırğa olup takip etmiş, “Biç, biç tırpanım, biç.” deyip elmasını fırlatmış. Elmas kılıç hızla dönüp giderken Kerkulun’un kuyruğunu sıyrıp gitmiş. Kerkulun arkasına dönmüş, Töştük elması eğilip alarak yedi başlı kempirin altı başını fırlatıp kesmiş, bir başı ile kalan kempir pır diye uçup gitmiş. Kerkulun, “Yum gözünü, ben aç deyince aç.” demiş Töştük’e, Töştük gözünü yummuş. Kerkulun uçarcasına koşup gitmiş, bir zaman, “Aç gözünü.” demiş. Töştük gözünü açmış, baktığında önünde bir ırmak (varmış). Geçmek için yol arayıp aşağıya yürüdüğünde suda iri yarı bir yiğit yatıyormuş, ırmağın suyunun hepsi yiğidin ağzına akıp giriyormuş. “Hey, sen niçin yatıyorsun?” demiş Töştük. O yiğit, “Oy.” deyip korkarak baktığında su onu akıtıp gitmiş. Töştük, “Sen nasıl bir yiğitsin?” demiş. Yiğit, “Beni kempir bu ırmağı bağla.” diye yakalayıp buraya bıraktı.” demiş. “Sen kimsin?” demiş yiğit. “Ben Elemanın Töştük adlı oğluyum, kempirin altı başını kestim, bir başı ile uçup gitti, onu bulamadan yerin altına düştüm.” demiş. “Ben sana kardeş olayım, ben sana yardım edeyim, o zaman Kerkulun’un kuyruğuna bak, sudan seni çıkarırım.” demiş. Yiğit ırmağın önünü kapatmış, Töştük’e yardım edip onu sudan çıkarmış.

“Yedi başlı kempiri sen bilirsin, o kempiri bulup ver.” demiş. “Yerin altında Karaç Han adlı biri var, kempir o hanın adamıdır,” “O zaman gidelim.” deyip ikisi birlikte yola çıkmışlar. İkisinin önüne bir ırmak çıkmış, ırmağın ortasında bir kök çatırayan kuuray³⁶ varmış, onun dallarında birçok karıncayı görmüşler. Karıncalara, “Burada ne yapıyorsunuz?” demiş Töştük. Karıncaların padişahı dile gelip, “Biz şurada yaşıyorduk, sup kaplayıp yamaca çıkamadığımız için ölecek gibi olduk, bizi yamaca çıkar, biz de başına bir iş gelirse sana yardım ederiz.” demiş. Töştük, “Bu yiğidi karşıya çıkarıp, geri geleceğim, Kerkulun kuyruğunu kaldırır, o zaman hep-

³⁶ Kuuray: “İçi kof bir bitkidir.” (Yudahin, 1998-II: 530).

niz kuyruğa oturun.” demiş. Töştük öylece karıncaları yamaca çıkarmış, karıncalar hep birlikte yere inmişler.

Karıncaların padişahı, bir karıncanın butunu (bacağını) alıp Töştük’e vermiş, “Başına bir iş geldiğinde bu butu (bacağı) tutuşturursan, biz au deyininceye kadar (çabucak) hazır oluruz.” demiş.

Töştük ile önceki bahadır, yiğit ikisi birlikte karıncalardan ayrıлып giderlerken yolda bir kulağını (üzerine) örtüp, bir kulağını altına serip yatan birini görmüşler. “Hey, sen niye yatıyorsun?” demiş Töştük. “Yedi başlı kempir beni yeri dinlemem için bıraktı.” demiş. “Kempirin altı başını yok ettim, bir başı kaldı, onu nasıl buluruz?” demiş Töştük. “O kempiri Karaç Han’da buluruz.” demiş ve üçü birlikte gitmişler. Onların önüne yanında tüfeği olan ve gökyüzüne bakıp duran biri çıkmış. “Hey, sen nasıl bir şeysin?” Töştük ensesine bir vurmuş, pat diye gökyüzünden bir toodak³⁷ düşmüş. Bu yiğit, “Bu toodağı dün akşam geç vakitte, evvelki gün öğle vaktinde vurmuştum, ‘bu toodak Töştük geldiğinde düşer’ deyip masten kempir³⁸ sihir yapmış. Töştük sen misin?” demiş. “Töştük benim.” demiş. “Ben sana kardeş olayım.” diyerek o avcı yiğit de Töştük’e kardeş olmuş. Töştük, üç bahadırı arkasına alıp Karaç Han’a doğru yola çıkmış. Önüne kaplan çıkmış. Kaplanın bacağına ağaç kökü girip, butu şiddetli küpçük³⁹ gibi gibi şişmiş, irin toplamış. Kaplan, “Beni ağaç kökünden kurtar, Töştük,” demiş. Töştük kaplanı ipek ipe bağlayıp çekerek ağaç kökünden çıkarmış.

Kaplan, “İyiliğe iyilik.” demiş ve bir bıyığını vermiş, “Başına iş geldiğinde bu bıyığını tutuşturursan ben hazır olurum.” demiş. Töştük üç bahadırı ile oradan öteye gitmiş. Karaç Han’ın cellâtlarına rastlamış. Cellâtlar “Tanımadığımız adamlar geldi.” deyip Karaç Han’a haber vermişler. Karaç Han Töştükleri huzuruna çağırıp, “Yarın toy vereceğim, atını koştur, başına (yarışın ödülü olarak) kızımı sayarım, atın kazanırsa alırsın, kazanamazsa başını alırım.” demiş. Toy başlayıp, at yarışı yapılmış, yüz at katılmış. Töştük, Kerkulun’a ırmağı yutan bahadırı bindirmiş. Karaç Han kara atını yarışa katmış. Kara ata bir tarafına kırmızı, bir tarafına zehir yükleyip yedi başlı kempir binmiş, fakat o gelin donuna girmiş.

Kerkulun’a binen bahadır kara ata binen gelinin kempir olduğunu bilmeden “Bağladıklarınız nedir?” demiş. “Bu kırmızı, konuştuğumuz vakit içeriz, başka yiyecek yok.” demiş gelin. “Atlar uzak sürülür, orada gecelerler, gelin kırmızı içiniz.” demiş bahadıra, “O kırmızı.” deyip zehri koyup vermiş. Bahadır onu içip sarhoş olup yığılmış. Atlar serbest kalarak koşturarak gitmişler. “Atları saldı mı, yok mu bak?” deyip Töştük göğü gözleyen avcıya baktırmış. Avcı bakıp, “Atlar geliyor, fakat pehlivan yığılıp kalmış, kempir zehir vermişe benziyor.” demiş. Töştük, “Yeri dinleyen sen yeri dinle.” demiş. O pehlivan yeri dinleyip “Atına bindi.” demiş. Kerkulun yarım günde (diğer) atları yarılamış. Kerkulun dile gelip “Ben kempire yetişip onun önüne geç-

³⁷ Toodak: “Toy kuşu.” (Yudahin, 1998-II: 748)

³⁸ Mastan kempir: “Mit.: 1. Kocakarı kılığında olan , güya insanın topuğundan kanını emen ecinniler soyundan bir varlıktır. 2. Hilekârlıkla temayüz eden efsanevi bir kocakarı.” (Yudahin, 1998-II: 555)

³⁹ Küpçük: “1. (Tekerlekte) poyra; 2. Bir kabın adıdır; 3. Mec.: Şişmiş, kabarık.” (Yudahin, 1998-II: 540)

rim, sonra dönüp kempiri teperim, o atıyla birlikte ölü, o zaman dikkatli ol, atından atlayıp gitme.” demiş.

Kerkulun yetişip kempiri atı ile birlikte teperek yıkmış, yedi başlı kempir atı ile birlikte ölmüş. Kerkulun çıkıp gelmiş. Karaç Han kızını vermemiş, “Kaplan güreştirelim.” demiş. Töştük bıyığı tutuşturmuş, kaplan hazır olmuş. Töştük, Karaç Han’a “Kaplanını hazırla.” demiş. Karaç Han kaplanını alıp gelmiş. Töştük’ün kaplanı o kaplanı kaldırıp yere vurmuş. Karaç Han kızını vermemiş, “Bin altını kamışlığın arasına saçarım, o altınları toplayıp verirsen kızımı veririm.” demiş. Bin altını kamışlığa saçtırmış. Töştük karıncanın budunu tutuşturmuş, bin karınca hazır olmuş, bir anda kamışlıktaki altını toplamışlar, en sonunda bir bacağı koparılmış karınca bir altını dişleyerek kamışlıktan çıkmış.

Karaç Han kızını yine vermemiş, “Gölde kırk kulaç kara kazanım var, onu alıp getir, ondan sonra kızımı veririm.” demiş. Töştük, Kerkulun’a binip göle gitmiş. Kerkulun, “Ben alıp çıkayım, sen kal, kan çıkarsa benim yok olduğumun işaretidir, eğer boz su çıkarsa sevin.” demiş ve göle girmiş. Kazanı böyön⁴⁰-çayan⁴¹, kurt-karınca kaplamış, Kerkulun onlara aldirmeden kazanı dişleyip çekmiş, bir kulağını kurt-karıncalar dişlemiş, kanı suyun yüzüne çıkmış. Töştük, kanı görüp korkmuş. Bir az sonra beyaz su çıkmış, Töştük onu görüp sevinmiş.

Bir süre sonra Kerkulun kırk kulaç kazanı sürükleyip sudan çıkmış, derisi ve tüyü tamamıyla soyulmuş. Töştük, kazanı alarak gidip hanın karargâhına ters çevirip kapatmış, kırk kulaç kara kazanı hanın şehrinin tamamını kaplamış. Karaç Han, “Felaketini alayım (kurban olayım), istediğini vereyim.” demiş. Töştük, kazanı çevirmiş. Han kızını Töştük’e vermiş, Töştük nikâhını kıydırıp o kızı hanım olarak almış.

Karaç Han; kul, cariye, vezirlerini ve hanlığını vermiş. Töştük, “Razıyım.” deyip onların hepsini almamış. Önceki üç bahadırı göndermiş ve hanımı ile yer üstüne çıkmış. Ana babası ve Kenceke ile görüşmüş.

Metin 3- ER TÖŞTÜK⁴²

1. ELEMEN BAY, ONUZ DOKUZ OĞLU VE CELMOGUZ

ELEMEN BAY’IN SEKİZ OĞLU

Evvelki Manas’ın zamanında Eleman Bay adlı bir bey varmış. Onun zenginliği arasında hiçbir eksiklik olmayıp sekiz tane de oğlu varmış. Sekiz oğlundan Eleman’a fayda gelmemekte, sekizi, sekiz yayladaki yılkiyı toplayıp kısarak bağlayıp kımız içerek babalarıyla ilgilenmeden yaşamaktaymış.

⁴⁰ Böyön: “Falanga, phalangina denilen zehirsiz büyük örümcek.” (Yudahin, 1998-I: 140)

⁴¹ Çayan: “Akrep, yengeç.” (Yudahin, 1998-I: 256)

⁴² Er Töştük, (Red.: Akmatiev), Bişkek, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Şam Basması, 1996, s. 433-445. Cuma Camgırçı Oğlu tarafından 1926 yılında yazın Karakol kantonu, Toñ nahiyesinde derlenmiştir. Anlatıcı hakkında el yazması nüshada bilgi verilmemiştir.

ER TÖŞTÜK'ÜN DOĞUŞU

Eleman Bay, çocuklarından fayda gelmediği için, kocamış karısına gelip “Türbeye gidip çocuk dileyelim.” demiş.

Hanımı, “Olur.” demiş. Bir koyunu yedeğe alıp, türbede kesip (Allah’a) sığınarak yatarlarken tan vaktine doğru gökyüzünden bir ak meyve bir de gök meyve düşmüş. “Allah verdi.” deyip ikisi birlikte iki (meyveyi) yerken, türbeden gelen bir ses öğüt vermiş, “Hanımın erkek doğurursa adını Töştük koy, kız doğurursa (adını) kendin koy.” demiş. Birlikte evlerine dönmüşler.

(Kadının) Çabucak hamile kaldığı bilinmiş. Aradan altı ay geçtikten sonra, Eleman Bay’ın hanımı bir erkek çocuk doğurmuş. Adını türbeden gelen sesin dediği üzere Töştük koymuşlar.

ER TÖŞTÜK İLE ELEMAN BAY

Üç dört aydan sonra çocuk yürüyüp konuşmuş. Bir gün babası ile birlikte ikisi otların üzerinde otururken çift sürmekte olan halkı görüp, “Babacığım! (İşte) Oradaki nedir?” demiş.

O zaman babası, “Ah kurban olayım yavrum, onlar geçim derdiyle uğraşan halktır. Çalışıyorlar.” demiş. O zaman Töştük, “Ey babacığım, biz niye onlar gibi yaşamıyoruz?” demiş. Eleman Bay, “Kurban olduğum sen büyüyüp iş yapacak bir hâlde gel! Ondan sonra çalışırız.” demiş.

Töştük, “Ey babacığım benden başka çocuğun yok mu?” diye sormuş. Eleman Bay, “Yavrum, senden başka sekiz oğlum var. Onlardan hayır gelmediği için karım ile birlikte türbeye gidip dua ederek sana sahip olduk.” demiş.

ELEMAN BAY'IN OĞULLARI

Töştük, “O hâlde babacığım, ben o ağabeylerime gidip onları bulayım ve gelip iş gücle uğraşayım.” demiş.

Eleman Bay, “Boş ver, kurban olduğum kımız içerek sarhoş olup kudurmuş yilkıcılar (seni) öldürür. Gitme!” demiş.

Töştük, “Olmaz.” deyip babasına ağabeylerinin nerede olduğunu sorup yerlerini öğrenerek oraya doğru gitmiş. Varıp bir yüksek dağa çıktığında sekiz ağabeyinin sahipsiz bir evde kımız içip haykırdıklarını görmüş.

Töştük gidip selam vermiş. (Ağabeyleri) Selam alıp, “Sen kimin çocuğusun?” diye sormuşlar. Töştük, “Eleman Bay’ın çocuğuyum.” demiş. O dokuz yilkıcı, “Lanet olası musibet! Bizi kandıracak. Eleman Bay’ın çocukları biziz. Eleman Bay’ın ne zaman senin gibi çocuğu oldu? Öylesine gelip istesen sana kımız vermez miyiz?” diye söylemişler.

Töştük, “Hayır, ben Eleman Bay’ın çocuğuyum. Siz gittikten sonra babacığım ile anneciğim türbeye gidip dua ederek bana sahip olmuşlar.” diye onları ikna etmiş.

Dokuzu dokuz iyi ata binip evlerine geldiklerinde halk, bir yerde düğün var diye birbiri ardınca gidiyormuş. Eleman Bay’ın on oğlu da birlikte gittiklerinde eline bir kuuray⁴³ alan kız şarkı söylemiş:

“Halk içinden halk gider

Eleman Bay’ın sersemleri

Ele uyup niye gider?” demiş.

Sekizi atlarını salıp gitmişler. Töştük az önceki kızın söylediklerini duymuş geri dönüp babasına gelmiş.

“Ey babacığım, benden önceki çocuklarına hanım almış mıydın?” demiş. Eleman, “Yok, yavrum.” demiş. O zaman Töştük, “Vah vah baba olmayasın! Bekâr delikanlıların kara sakallı olana kadar hanım alıp vermedin, halk arasında kötü namlı yaptın. Şimdi dokuz kızı olan birini bul!” deyip atasını kız aramaya göndermiş. Töştük’ün dışındaki diğer sekiz oğlu sekiz kara sakallı olmuş.

ELEMAN BAY’IN ÇOCUKLARINI EVLENDİRMESİ

Eleman Bay kız aramak için giderken, bir kuuray alıp çalan kız ona seslenmiş. “Nereye gidersin ağa?” diye sormuş.

Eleman Bay, “Benim dokuz oğlum var. Onlara hanım alayım diye dokuz kızı olan kişiyi bulamadan yürüyorum.” demiş.

O zaman kız, “O hâlde ağa, işte bu yerdeki hanım dokuz kızı var. Ona gidip konuşunuz, dönüşte bana uğrayıp gidiniz.” demiş.

Eleman Bay, “Olur.” deyip yürüyerek o hanım hanlığına gelmiş. Gelip olan bite-ni anlattığında han, “Olur, ben kızlarımı vereyim. Şehrimin bir kenarında yağ gölü, bir kenarında süt gölü var. Birinin balığı diğerine yüze dursun. Bir kenarında altın kavak, bir kenarında gümüş kavak durur. Rüzgâr çıkınca başları çarpışsın dursun. Çukurumu malla doldur ondan sonra alabilirsin.” demiş.

Eleman Bay, “Olaçak iş mi, çukurunu malla doldurayım, ondan sonra diğerlerini nasıl yapayım?” deyip cesaretini kaybedip yürüyerek az önceki kıza gelmiş.

Kız, “Ne dedi?” diye sormuş; bey, “Ey yavrum, olmayacak söz söyledi.” deyip handan duyduklarını söyleyivermiş.

Kız, “Ey ağa, çukurunu malla doldurur musun?” (demiş). Eleman, “Doldururum.” (demiş). O zaman kız, “O hâlde öbürlerinden korkma!” O kolay. Nehir yatağındaki suyun getirdiği kumun ufaklarını eleyerek iki heybenin gözüne koyup, dibini delip, şehri daire biçiminde (etrafını) dolaş. Kum bittiğinde şehrin iki ucuna atının

⁴³ Kuuray: “İçi kof bir bitkidir.” (Yudahin, 1998-II: 530)

kuyruğundan iki parça tüy koparıp git, sabah hayvanını sürüp gel!” demiş. Eleman kızını söylediğini yapıp evine gitmiş. Sabah hayvanlarını sürüp, hanın çukuruna doldurmuş.

Han sabahleyin baktığında dediklerinin hepsi de olmuş. “İhtiyar yapmış.” diye hazırlığa başlamış. Eleman Bay da çocukları ile gelmiş. Yalnız Töştük evde kalmış.

Han düğün yapıp en büyük kızını oğulların büyüğüne, küçüklerini küçüklere verdiğinde en küçük kızı Kenceke güzel Töştük’e kalmış. Han, Kenceke’yi severmiş. “Yavrum ne alır benden çekinmeden söylesin.” deyip annesini göndermiş. Kenceke gelmiş. “Atlar arasından Çalkuyruk’u versin! Develer arasından benekli deveyi versin! Elbiseler arasından kiltorkoyu versin! Mallarından kara eğeyi versin!” demiş. Hana söylemiş. Han öteye bakıp ağlamış beriye bakıp gülmüş, Eleman Bay’a, “Suyun hızlı aktığı yere kon! Altı pürüzsüz akan yere konma!” deyip hıçkırıp ağlayarak vedalaşmış.

ELEMAN BAY’IN CELMOGUZ’A RASTLAYIP ER TÖŞTÜK’Ü VERMEYE KALKMASI

Eleman Bay gelip iki gün boyunca hızlı akan yere konmuş. Üçüncü gün hızlı akan yer bulamayıp sakin akan yere konmuş. Eleman sabahleyin at sularken, bir akciğer gelmiş. “Lanet olası, bunu itlere atıvereyim.” deyip ukuruk⁴⁴ ile sapladığında kımıldamış. “İnip alayım.” dediğinde akciğer celmoguz kempire dönüşmüş ve Eleman Bay onun altında kalmış. (Eleman) “Falanca malı, falanca mülkü vereyim.” dese de olmamış. “Sekiz oğlum, sekiz gelinim var, onları vereyim.” dese de olmamış. “Kenceke adlı gelinim var onu vereyim.” dese de olmamış. “En küçük oğlum Töştük evde, onu vereyim.” dediğinde (celmoguz kempir) “Baba genç yavrunun ciğeri lezzetli olur, önce söylesen olmaz mıydı?” demiş.

“Onu nasıl vereceksin?” demiş. Eleman Bay, “Töştük’ün karısı Kenceke babasında bir kara eğe aldı gidiyor. Tüfek eğeleyeyim deyip isteyip alayım, göçtüğümüz yerde unutmuş gibi yapıp bırakıp gideyim. Eve vardığında sabah Töştük’ü geri göndereyim. Onu yakalayıp yiyecek kadar gücün yok mu?” demiş.

ER TÖŞTÜK’Ü CELMOGUZA GÖNDERMESİ

“Kabul.” deyip kempir orada kalmış. Eleman gidip, “Kenceke yavrum, kara eğeni ver! Tüfeğin içi paslanmış, eğeleyeyim.” demiş. Kenceke olanları bilip öteye bakıp ağlayıp beriye bakıp gülüverip eğeyi vermiş. Eleman kempire verdiği sözü yerine getirmiş. (Oradan) Göçüp memleketine dönmüş.

Bir gün Töştük Eleman’ın evinde otururken Eleman gelip, “Ya hanımını alıp ya yalnız başına evimden çık git!” deyip kazık ile vurup göndermiş.

⁴⁴ Ukuruk: “Sürüden bir atı yakalamak için üzerinde ilmekli kemendi olan uzun sırık.” (Yudahin, 1998-II: 781)

Ondan sonra, “Kenceke yavrum, geçen gün göçtüğümüz yerde kara eğe kaldı. Çalkuyruk’u eğerleyip Töştük’e ver! Alıp gelsin!” demiş.

Kenceke benekli deve ile Çalkuyruk’u yedeğe alıp, önüne çıkıp konuşmuş. “Çal Kuyruk, Töştük’ü sağ salim eve geri getiremezsen, Allah seni kahretsin. Benekli deve Töştük sağ salim gelinceye kadar dilediğin gibi eğlenirsen, Allah seni kahretsin. Töştük gelinceye kadar birine bakıp gülsen, Allah beni kahretsin.” diye söyleyip, Çalkuyruk’u eğerleyip Töştük’e vermiş.

Çalkuyruk çukur yerde hırıldanıp, derin çukurda parıldayıp yola devam etmiş. Bir yere geldiğinde Çalkuyruk durup:

“Erlığın var, aklın yok Töştük!

Hiçbir şeyle işin yok Töştük!

Alplığın var, aklın yok Töştük!

Baban seni önceki gün celmoguzaya verip geldi. Şimdi geri gönderdi. Gidersen, orada kempir yaşar. “Eğemi ver.” deyip dövsen, boşuna. “Kaynatanı, kaynananı, ananı” deyip, hiç bakmadan döversen, verir. Ansızın bir tarafa bakarsan işin biter.” demiş.

Böylelikle yola çıkıp vardıklarında kempir oturuyormuş. Töştük gelip dövmeye başlamış. “Kaynatanı.” demiş, ikna olmamış. “Kaynananı.” demiş, ikna olmamış. Boş boş konuşmuş, ikna olmamış. “Lanet olası, Kaşkarlı sart.” deyince bakıvermiş. Kempirden eser kalmamış.

II. ER TÖŞTÜK’ÜN YER ALTINDA YEDİ YIL DOLAŞMASI

ER TÖŞTÜK’ÜN YER ALTINA DÜŞMESİ

Çalkuyruk, “İşte az kaldı. Daha sonrası yoktur. Celmoguz bundan sonra büyük bir taşta kırk defa sargı sarıp koydu. Şimdi sen saldırırsan, o yere girer. Yere girip geri çıkaralım. Bana hanımım Kenceke’den başka kimse binmez, ağzım sert talim gördü. Kempiri gördüğünde, yakalayıp alayım diye hızlı koşturursan yere birlikte gireriz. Dikkatli sür!” demiş. “Olur.” deyip giderken kempiri görmüş ve kempir süratle yere girerken hızla koştuğu gibi yere girmiş.

TÖŞTÜK’ÜN CELMOGUZDAN EĞEYİ ALMASI

Yer altına girdiğinde kapkaranlık gece olmuş. Töştük ağlamış. Çalkuyruk, “Boş ver ağlama! Kenceke’nin dikip verdiği ipek gömleği çıkartıp benim gözüme bağla! Onun ışığıyla bir aydınlık görelim.” demiş. (Gömleği) Çıkartıp Çal Kuyruk’un gözüne bağlamış. Yürüyüp bir aydınlığa ulaşmış.

Çalkuyruk bir alaçık⁴⁵ gördüğünde “Oradaki kempirin evi. Sana dokuz karış

⁴⁵ Alaçık: “Küçücük keçe ev.” (Yudahin, 1998-I: 18)

kazan ile bir atala⁴⁶ pişirdi. Bana dokuz karış kap ile kum koydu. Gittiğinde benim ağızlığımı çıkarıp eve girip ataladan doyuncaya kadar iç. Kalanını Kenceke'nin değil mi diye bir kaşıkla. Sonra bittiğinde, kazanı devirip, yaptığın yemeği gör! Hazırladığın yemi gör! Getir eğemi deyip dövsen, eğeni verir.” demiş.

Töştük şaşırıldığı için Çalkuyruk'un ağızlığını çıkarmadan içeri girmiş, atalaya doyduğunda, Çalkuyruk çoktan yiyip, kabını kırıp tepmiş. . .

“İçtin mi?” demiş, “Yok.” demiş. “Öyleyse çabuk ol!” deyip azarlamış. “Üçünün gücü” deyip üç kere yudumladığında atala bitmiş. “Yaptığın yemeği gör! Hazırladığın yemi gör! Ver eğemi!” deyip dövmüş, (kempir) eğeyi vermiş.

TÖŞTÜK'ÜN YER ALTINDAKİ BİR HANIN KIZINI ALMASI

Eşiğe çıkıp Çalkuyruk'a gitmiş. Çalkuyruk, “İşte burada bir han var. Onun evine yedi sığırcık kuşu gelir ve sıçarak kötü yapıp bulaştırıp giderler. Boku çok fena, yer altında onu öldürebilecek yiğit yoktur. O zaman gidelim.” demiş. “Olur.” deyip hanın şehrine geldiklerinde, “Yedi kuşu öldürene kızımı veririm.” deyip ilan etmekteymiş. “Ben öldürürüm.” diyerek Töştük çıkmış. Gidip kazanın dibine çukur kazıp içine girip yatmış.

Bir vakitte sığırcık kuşları sıçarak kazanın ayağına geldiklerinde yedisinin birden başını kesip atmış. O zaman bir az durup yeryüzüne çıkmak için çare düşünüp yine bir tarafa yönelmiş.

(TÖŞTÜK'ÜN) YİNE BİR HANIN KIZINI ALMASI

Töştük tekrar bir şehre gittiğinde, (şehrin hanı)“Bir sıcak gölde kırk kulaç uzunluğunda yer⁴⁷ kazanı var. Onu alıp veren kişiye kızımı veririm.” haber salmaktaymış.

“Ben alıp vereyim.” diye Töştük çıkmış. Kırk kulaç ipek urgan ördürüp göle gelmiş.

Çalkuyruk, Töştük'e, “Boş yere zahmet ettin. Gölün sıcaklığını bir bak!” demiş. Kaynayan su gibiymiş. Töştük, “Gireyim.” demiş. Çalkuyruk, “Sen dayanamazsın. Ben gireyim. Ben çek deyip bağırdığımda (beni) çekip çıkar!” demiş ve urganı boyuna bağlatıp gitmiş. Çok zaman geçmiş... Haber yok... Töştük ağlayıp duruyormuş, “Etim kaldı çok zayıf, kanım kaldı bir kaşık.” demiş. Kazanı kulağından dişleyip çekip almış ancak ölecek gibi olmuş. Töştük başını kucaklayıp ağladığında Töştük'ün Urdun Oğlu Urgazı adlı dostu varmış. O gelmiş, “Boş ver ağlama! Bunun yedi canı var. Çok olsa biri ölür, dirilir.” demiş.

Bir az sonra at dirilmiş. Kazanı alıp giderek hanın kızını almış, uzun süre orada dinlenip tekrar hareket etmiş.

⁴⁶ Atala: “(Su, un ve yoğurt halitası) bir nevi tirit.” (Yudahin, 1998-I: 58)

⁴⁷ Cer-suu kavramıyla ilgili görünmektedir, bu bağlamda “kutsal” olarak düşünülebilir.

ÜÇÜNCÜ HANIN KIZINI ALMASI

Gidip vardığından, bir kara sivri kaya görünüyormuş. Çalkuyruk, “*Oradaki kızaran kızıl karınca Müslüman, kararan kara karınca kâfir. Kara karıncayı sen elin ile kürü (süpür), ben kuyruğum ile kürüeyim (süpüreyim) suya akıtıverelim. Ondan (kızıl karıncadan) bize bir fayda gelir.*” demiş.

Anlaşarak gidip kara karıncayı suya akıtıvermişler. Kızıl karıncaların başı bir bıyığını koparıp vermiş. “*Başına bir iş geldiğinde bunu tutuştur.*” demiş. Onu alıp bir şehre vardığında, “*Bin altın sikke saçtığımda sayıp toplayarak veren kişiye kızımı veririm.*” diye (o şehrin) hanı haber salmaktaymış. (Töştük) “*Ben toplarım.*” deyip çıkmış. Altın sikkeleri saçmış. Töştük kaybolan altınları bulamamış. Daha önce karşılaştığı karıncanın bıyığını tutuşturmuş. Bir zaman sonra karıncalar toplanıp kalabalıkça gelip altınların hepsini toplayıp gelmişler. Sayıp hana vererek kızını almış. O yerde uzun süre kalınca atını hırsızlara çaldırılmış.

Hırsızlar atını keserlerken Urdun Oğlu Urgazı da divane kılığına girip dileniyormuş. Toynağını, başını derisini isteyerek (dilenererek) onlardan almış. Töştük atını bulamayıp ağlayarak yürüdüğü sırada Urgazı gelmiş, “*İyi bakamadığın için öldü.*” deyip daha çok ağlatmış. “*Tamam, sakinleş, bundan sonra iyi bak, hırsızlar kesip yerken zar zor önemli yerlerini isteyip (dilenip) aldım*” diyerek atını diriltip vermiş ve gitmiş.

TÖŞTÜK’ÜN YERÜSTÜNE ÇIKMASI

Töştük yine bir başka tarafa yönelmiş. Yerüstüne çıkmanın çaresini arayıp yürürken bir kavak ağacı görmüş. Çalkuyruk, “*Alpkarakuş’un yavrusunu ejderha yiyip ahr. Yerüstüne çıkmanın çaresi o ejderhayı öldürmektir.*” demiş.

Ejderha, kavak ağacına yaklaşmaktaymış. Töştük onu vurup kaldırıp kavağın başına çıkmış. Üç yavrusu varmış. Ejderhanın hepsini yiyerek Töştük’ü kanatlarının altına almışlar. “*Bizim annemiz geldiğinde yağmur yağıp rüzgâr çıkar. Korkma!*” demişler.

Bir vakitte anneleri gelmiş, “*Yavrularım, sizler nasıl sağ kaldınız? Bugün ejderhanın gelip sizi yiyeceği gündü.*” demiş. “*Önce iyiliği mi görmek istersin, kötülüğü mü?*” demişler. “*Kötülüğü.*” demiş. Ejderhayı görünce yutuvermiş. “*Nerede, iyiliği gösterin!*” demiş. Töştük’ü göstermişler, yutuvermiş. Yavruları annelerini tırmalayıp, “*İyiliğe iyilik değil kötülük mü yapıyorsun?*” dediklerinde geri kusmuş. “*Vah yavrularım, daha da güçlü olarak kusacaktım.*” demiş.

Alpkarakuş sormuş, “*Ne dilersin?*” demiş. Töştük durumunu anlatıp, “*Beni yer üstüne çıkar!*” demiş.

“*Olur, kırk kaşık su hazırla. Kırk tarla kuşu bul! Oturduğun yere kırk hayvanın taşıyabileceği odun al! Yerin altında ne varsa hepsini o yere hazır et.*” demiş. “*Olur.*” deyip Töştük hepsini yerine getirmiş.

Alpkarakuş gidip, üstüne kırk iş hayvanının odununu yığıdırıp, onun üzerine berikleri bindirip uçarak, “*Bir kaşık su, bir tarla kuşu gelsin (ver).*” deyip gitmiş. Yerüstüne çıkmasına az kaldığında su ve et tükenmiş. “*Bir kaşık su, bir tarla kuşu gelsin (ver).*” dediğinde hiçbir şey kalmamış. Baldır etinden kesip ağladığında elbisesinin eteğine yaş dolmuş, onu vermiş. Yerüstüne çıkmış. Kuş, “*Son verdiğin etle su ne idi?*” diye sormuş. Töştük anlatmış, helalleserek vedalaşıp ayrılmışlar. O zaman Töştük göçüp gitmiş. Bir yere geldiğinde bir şey seslenmiş. “*Kurban olayım Töştük beni çıkar!*” *Kulun kölen olayım. Atını eyerleyeyim.*” demiş. Vardığında orada bir kişi yatmaktaymış.

- “*Sen kimsin?*”

- “*Ben Çoyunkulak’ım.*”

Töştük çıkarayım dediğinde Töştük’ün Batı Kün adlı cariyesi, “*Atını ben eyerleyeyim, Çoyunkulak iyi olsa, halk neden çukura atsin?* dese de, (Töştük) “*Olmaz (deyip).*” çıkarıp almış.

Bir iki gün verdiği söz gereği atı eyerlemiş, bir gün eyerlememiş. Töştük, “*At eyerlemiyorsun.*” demiş ikisi birlikte vuruşmaya başlamışlar. Töştük’ü bacağından yakalayıp param parça yaparak taşa vurmuş.

Batı Kün Töştük’ün kemiklerini alıp gitmiş, arak ile yıkayıp tepeye gömmüş. (Çoyunluk) Çalkuyruk’un iki kulağına kurşun döküp salmış. Hanımlarını da Çoyunkulak almış. Bir hanımı Çoyun Kulak’tan çocuk doğurmuş.

ÇALKUYRUK ADLI ATININ TÖŞTÜK’Ü DİRİLTMESİ

Günlerden bir gün atı sulamış. Batı Kün, “*Sahibin Töştük’ün öldüğünü nasıl bilmiyorsun?*” dediğinde, “*Ne diyorsun? Benim kulağımda ne var, baksana.*” demiş. Kulağına baktığında (Çoyunkulak’ın) kurşun döktüğünü görmüş. Onu çıkarıp almış. “*Ne dedin, şimdi söyle?*” demiş. Batı Kün başından sonuna olan bitenin hepsini anlatmış.

Çalkuyruk, “*Töştük’ün kemiği var mı?*” demiş. “*Var, oradaki tepede.*” demiş. “*Öyleyse beni yedeğe alıp giderek Çoyunkulak, atın durmuyor, bağla!*” de. “*Nereye gider?* dersin, “*Bağla.*” der. “*Ondan sonra beni tam bağlamadan bırakıp git. Ben boşanıp gideyim. Sen Töştük’ün elbiselerini hanımlarından isteyip Çoyunkulak’a göstermeden alıp gel!*” demiş.

Batı Kün gidip, “*Çoyunkulak atın durmuyor. Bağla!*” demiş. “*Bağla, nereye gider dersin.*” demiş.

Batı Kün atı alıp bırakıp eve girer girmez at boşanıp yola düşmüş. “*Kurtularak kaçtı. Sana söyledim ama umursamadın.*” demiş. “*Bırak nereye giderse gitsin.*” demiş.

Töştük’ün elbiselerini alıp Batı Kün o tepeye gitmiş. Çalkuyruk, Töştük’ün kemiğinin hepsini toplayıp onu tekrar diriltmiş.

ER TÖŞTÜK'ÜN ÇALKUYRUK İLE BİRLİKTE ÇOYUNKULAK'I ÖLDÜRMEŞİ

Bir canı giden Töştük, “Şimdi gidip kapışayım.” demiş. Çalkuyruk, “Boşver kapışamazsın, işte bu taraftaki bir pınardan yedi maral su içer. Onlarında arasında bir gebe maral var. Onu vurursan içinden koyun gibi sandık çıkar, koyun gibi sandığı vurursan içinden tavşan gibi sandık çıkar, tavşan gibi sandığı açsan içinden yedi kara sığırcık kuşu var. Altısını ödürüp birini yarım canlı bırakıp gidip kapış. Çoyunkulak'ın canı odur.” demiş.

Söylediği gibi yapıp “Çoyunkulak evde misin?” deyip gittiğinde o zaten zar zor duruyormuş. “Evedeyim.” demiş. “Dışarı çık.” dediğinde çıkıp gelmiş, ikisi kapışmış.

Töştük'ü öldüreceği sırada Töştük hanımlarına, “Eğerin terkisindeki kuşu öldürün!” demiş. Kuşu öldürdüklerinde Çoyunkulak can vermiş. Oradan göçüp gitmişler.

Çoyunkulak'ın yavrusu küçük çocukmuş, bunu ne yaparız dediklerinde anası, “Öyle atalım, böyle gidelim. Böğürerek ağlarsa Çoyunkulak'ındır. Öldürüp gidelim. Acı acı ağlarsa senindir, alıp gidelim.” demiş.

“Olur.” deyip böyle yapmış. “Seni Töştük seni, benim babamı öldürdün.” diyerek ağlamış. Annesi “Öldüreyim.” deyip tekrar koşup yetişinceye kadar demir beşiği parçalayıp çıkmış. Çalkuyruk, “Boynuma ilmik atıp benim kuyruğuna bağla. Ben sürükleyip öldüreyim. Benim gücüm yetmezse hazırlan. Senin önünden geçeyim. Başını kes.” demiş. Çalkuyruk'a bağlamış. (Çalkuyruk) Sürüklediğinde “Çalkuyruk seni şimdi yakalayıp kuyruğundan tutarak bir yere vurmazsam.” demiş. Çalkuyruk'un gücü tükendiğinde Töştük'ün önünden geçmiş, (Töştük, çocuğun) başını kesmiş.

TÖŞTÜK'ÜN KENDİ EVİNE DÖNMEŞİ

Çoyunkulak ile çocuğunu öldürüp oradan göçmüş. Biraz yürüdüktan sonra Töştük, Kenceke'nin önüne çıkıp “Islak, yuvarlak çizilmiş yerde konaklayın! Aksi takdirde konaklamayın!” deyip (oradan) gitmiş.

Köye yaklaştığında Kenceke'nin benekli deveyi doğurtup yavrusunu arkasına alıp gittiğini gördüğünde Töştük kara sakal sart olmuş. Çalkuyruk kara buurul at olmuş, gidip gülünç sözler söylediğinde hiç gülmemiş. Birlikte gidip eve girmiş. Ağlamaktan başka bir şey bilmiyormuş. Töştük gömleğini çıkarıp vermiş, “Bit aramız.” demiş. Gömleği tanıyıp daha fazla ağlamış. Kenceke, “Gömleği nereden aldınız?” dediğinde, “Bir adam ölmüştü, onu yıkayıp aldım.” demiş. Daha çok ağlamış.

Töştük'ün arkasında beni varmış, onu görüp tanıyıp giderek onu kucaklamış. Sonra Çalkuyruk'a gidip onunla da selamlaşmış. “Neden böyle kılık değiştirip geldiniz? Yoksa bana güvenmiyor musunuz?” demiş, öylece oturmuşlar. Ailesi de koşarak gelmiş, mutlu şekilde yaşamışlar. Töştük yer altına ineli yedi yıl olmuş.

Kaynakça

Abdullah, K. (1997). *Gizli Dede Korkut*, (Akt.: A. Duymaz), İstanbul: Ötüken Neşriyat (Eserin orijinali 1991 yılında yayımlandı).

Aça, M. (1998). *Kozi Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bekki, S. (2007). *Maaday-Kara Destanı*, Elazığ: Manas Yayıncılık.

Berdibay, R. (2002). *Destan-Halk Hazinesi*, (Yay. Koor.: Doğan A.), Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.

Boratav, P., Bazın, L. (1995). *Er Töştük, Manas Destanı Üzerine İncelemeler (Çeviriler-I)*, (Yay. Haz.: Fikret Türkmen) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çeribaş, M. (2011). *Kırgız Türklerinin Destanlık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Er Töştük (1956). Frunze: Kırgız SSR İlimler Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutü, Kırgızstan Mamlekettik Basması.

Er Töştük (1969). Frunze: Mektep Basması.

Er Töştük (1996). Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası, Şam Basması.

İbrayev, Ş. (1998). *Destanın Yapısı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

İliç, Y. (2002). *Kırgız Halk Destanı Er Töştük (Gramer-Metin-Çeviri-Dizin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Jirmunskiy, V., M. (1960). *Skazanie ob Alpamişe İ Bogatırskaya Skazka*, Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.

Jirmunskiy, V., M. (2011). *Türk Kahramanlık Destanları I.-II. Bölüm*, (Çev.: Mehmet İsmail, Hülya Arslan-Erol), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karadavut, Z. (2006). *Kırgız Masalları*, Konya: Kömen.

Karadavut, Z. (2010). Kırgız masallarında mitolojik unsurlar, *Millî Folklor*, 11(85), 71-80.

Kaskabasov, S. (?). *Kazak Halık Prozası*, ? : ?.

Kırgız Adabiyatının Tarihi-I, (2004). (Akmataliev, A., Caynakova, A., Cumabaeva, İ., Kebekova, B., Kızırbayeva, R., Kırbaşev, K., Musaev, S., Şarşenaliev, Ö., D.), Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası.

Kırgız Adabiyatının Tarihi-III, (2004). (Akmataliev, A., Caynakova, A., Cumabaeva, İ., Kebekova, B., Kızırbayeva, R., Kırbaşev, K., Musaev, S., Şarşenaliev, Ö.,

D.), Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası.

Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki, (1973). (Baykocayev S., Zakirov S., Taştemirov C.), Frunze: İlim.

Kudaybergenov, K. (1966). *Kırgız el dastandarının negizgi tipteri*, *Ala-Too*, No: 11, 153-158.

Mambetakun, M. (2009). *Kırgız El Ooz Adabiyatının Pamir Mektebi*, Urumçi: Şincan El Basması.

Manas Entsiklopesiyası, II. Tom (1995). Bişkek: Kırgız Entsiklopediyasının Başkı Redaktsiyası "Muras" İlimiy-Propagandalık İşker Dolbooru.

Marks i Engelso Literature (1958). M.: Gospolitizdat.

Murataliev, M. (1976). *Baatırdık Kence Epostordun Tilindegi Bötönçölüktör*, Frunze: İlim Basması.

Musaev, S., Taştemirov, C., Malenov, B. (1959). *Kırgız Adabiyatı*, Orto Mektep-terdin 9-Klassı Üçün, Üçüncü Basılışı, Frunze: ?.

Oğuz, Ö. (1999). Lord Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbı ve Basat, *Milli Folklor*, 5(41), 2-7.

Özkan, İ. (1989). *Abdurrahman Han Destanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 42.

Raglan, L. (1998). Geleneksel kahraman, (Çev.: Metin Ekici), *Milli Folklor*, 5(37), 126-138.

Suvanbekov, C. (1963). *Kırgız Elinin Baatırdık Kence Eposu*, Frunze: Kırgızstan Mamlekettik Basması.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 31. cilt, e-kitap, <http://ekitap.kulturizm.gov.tr/TR,78591/kiirgiz-halk-edebiyati.html> adresinden 23 Eylül 2014 tarihine alınmıştır.

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, c.2, (2003). Ankara: AKD'TYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Yeşildal, Ünsal, Yılmaz. (2015), Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, S. (2012). *Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

